

TANZİMAT SONRASINDA SELANİK'İN GELİŞİMİ VE İDADİ MEKTEBİ

Yıldıray ÖZBEK*

Alındı: 25.01.2023; Son Metin: 14.12.2023

Anahtar Sözcükler: Selanik; Tanzimat; okul yapıları; II. Abdülhamid; Poselli

TANZİMAT ÖNCESİ SELANİK ŞEHİRİ

Zaman içinde Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinde biri haline gelen Selanik şehri, 14.yüzyılın son çeyreği içinde, I. Murad (1362/1389) ve I. Bayezid'in (1389/1402) hükümdarlıkları sırasında zaptedilmiş, ancak Ankara Savaşı (1402) sonrasında oluşan yönetim boşluğu sırasında Bizans'a geri verilmiştir. Şehrin Bizanslı yerel yöneticisi 1423 yılında kenti Venediklilere teslim etmiştir (Delilbaşı, 1987, 77). Şehrin gerçek anlamda fethi 1430 yılında II.Murad (1421/1451) zamanında gerçekleşmiş, fetihten iki yıl sonra da Vardar Yenicesi'nden getirilen Türk topluluklar şehre yerleştirilmiştir (Delilbaşı, 1987, 81,87).

Şehrin fethinden yaklaşık 50 yıl sonra yapılan ilk sayımda, Müslümanların 27 cemaat halinde 837 hanede 4320, Hıristiyanların ise 10 mahallede 6094 kişi olarak yaşadıkları belirlenmiştir. Fetih öncesinde şehirde varlıkları bilinen Yahudilerin İstanbul'un fethiyle (1453) birlikte buraya gönderildikleri hem tarihçilerin kayıtlarından hem de söz konusu sayımda şehirde hiç Yahudi kaydedilmemiş olmasından anlaşılmaktadır (Lowry, 1981, 258-62).

Şehrin fethinden sonra tüm Hıristiyan kiliseleri ve vakıfları yok edilmemiş, Acheiropoietos kilisesi II.Murad tarafından camiye dönüştürülmüş ve 1524 yılında Ayasofya'nın camiye çevrilmesine kadar şehrin Cuma Camisi olarak kullanılmıştır (Taddei, 2010, 207-13). Gerek Machiel Kiel'in erken tarihli (1970, 123-56), gerekse de Heath Lowry'nin (2022) yakın tarihli çalışmaları şehrin fatihi olan II.Murad'ın, Yedikule Hisarı (1431) ve Beğ Hamamı (1444) dışında başka eser inşa ettirmediğini göstermektedir. Sultan Süleyman'ın (1520-1566) inşa ettirdiği Beyaz Kule hariç tutulursa, II. Murad dışında şehre yapı inşa ettirmiş Osmanlı sultanı da yoktur. Hamza Bey, İshak Paşa gibi idarecilerin şehre kazandırdığı eserler tek yapı ölçeğindedirler. İmparatorluğun başkenti İstanbul ve Amasya, Edirne, Bursa, Manisa gibi eski payitaht ve şehzade sancaklarında görülen birden fazla dini ve sosyal içerikli yapının birlikte inşa edildiği külliye örneklerine

* Department of Art History, Faculty of Arts and Letters, Akdeniz University, Antalya, TÜRKİYE

Selanik'te rastlanmamaktadır (Cerasi, 2001, 141). Esasen şehirde günümüze ulaşmış Osmanlı mimari mirasının çoğu 15-16.yüzyıllar ile 19.yüzyılda inşa edilmiş yapılardan oluşmaktadır. Lowry'nin ifadesiyle (2022, 65), 1578-1880 seneleri arasında geçen 300 yıl Osmanlı fiziksel mirası bağlamında "boş bir sayfadır". Gerek yeni inşa edilen Osmanlı yapıları, gerekse de camiye dönüştürülen kilise gibi Bizans dönemi yapılarının mimari bakımları ve atanan görevlilerin maaşları ile verilecek hizmetlerin düzeni için sultan, vezir ya da idareciler tarafından 73 vakıf tesis edildiği bilinir (Hekimoglou, 2013, 156-8).

Selanik, varlıklarını 19.yüzyılın son çeyreğine kadar koruyan ve hem deniz hem de kara tarafından surlarla kuşatılmış bir orta çağ şehridir. Kuzeyden güneye yani denize doğru meyillenen bir topografyaya sahip olan şehir, orta kısmında doğu-batı doğrultuda uzanan Vardar caddesiyle adeta ikiye bölünür. Cadde, şehri topografik olarak ikiye böldüğü kadar demografik olarak da ikiye böler. Öyle ki, 19.yüzyılda sayıları 43 olarak verilen Müslüman mahallelerinin 39'u bu caddenin kuzeyinde yer alırken, 12 Rum mahallesi caddenin doğu ucunun güney ve kuzeyinde kümelenmiştir. Şehrin en kalabalık nüfusunu oluşturan Yahudilerin meskun olduğu 16 mahallenin 15'i bu cadde ile sahil arasında bulunur (Anastasiadou, 2001, 56-69).

Onbeşinci yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve 16.yüzyılda ivme kazanan Yahudi göçleri sonrasında şehrin demografik profili değişmiş, 1567-68 tarihli Mufassal Defterde 27.141 olan toplam nüfusun %60'dan fazlası (16.999) Yahudi olmuş, doksan yıl önceki kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hıristiyanlar 3758 nüfusla azınlık durumuna düşmüştür (Delilbaşı 1999, 75,79).

Kent nüfusunun en büyük dini grubunu oluşturan Yahudiler, şehrin ana caddesi Vardar ile kıyı arasındaki mahallelerde yaşamakta ve demircilik, bakırcılık, tenekecilik, marangozluk, kasaplık iplikçilik, terzilik, kuyumculuk, hamallık, zeytinyağı ve sabun imalatları, dokumacılık ve kumaş boyayıcılığı yaparak geçimlerini sağlamakta ve büyük çoğunluğu *kortijo* olarak tanımlanan, bir avlu etrafında dizilmiş odalardan teşekkül eden çoğu iki katlı konutlarda oturmaktadırlar (Ünal, 2015, 235-36). Selanik'e yünlü dokumacılığı onların getirdiği ileri sürülürse de 16.yüzyıl başlarında Müslümanların da yünlü dokuma sektöründe var oldukları bilinir (Kiel 2009, 352). Yahudilerin bir kısmı, İzmirli bir Yahudi olan ve kendisini Yahudilerin mesihi olarak gören Sabetay Sevi'nin taraftarı olmuş, ancak Sabetay Sevi'nin Osmanlı yönetimince yargılanması sonucu iddiasından vazgeçip Müslümanlığa geçmesiyle onlarda aynı seçimi yapmışlardır. Dönme (avdeti) olarak tanımlanan bu kesim Müslüman isimleri taşımakta, bir Müslüman gibi giyinmekte, namaz kılıp oruç tutmakta, ancak evlerinde gizlice eski inançlarının ayin ve ritüellerini yerine getirmektedirler (Georgeon, 2014, 147). 1917 yangınından önce şehirde çoğu 16. yüzyılda inşa edilmiş 30'dan fazla Sinagog olduğu bilinir (Hekimoglou, 2016, 148). Genellikle sokak üzerine inşa edildikleri ve anıtsallık taşımadıkları belirtilen sinagoglar, mensubu olan grupların geldikleri bölgelerin (İspanya-Portekiz, İtalya ve Orta Avrupa) mimari özelliklerini taşımaktaydılar ve bazıları içinde okulu, yemekhanesi ve kütüphanesi bulunan birer dini merkezdi. Avlu revaklarındaki at nalı kemerleriyle Endülüs mimarisinden esintiler taşıyan bazı sinagogların Yahudi evsizler, yolcular veya mülteciler için barınma mekânı olduğu belirtilir ve Talmut Tevrat sinagogunun içlerinden en geniş alana sahip olduğu kaydedilir (Pallini ve Scaccabarozzi, 2014, 15-9).

Şehrin nüfus itibariyle ikinci kalabalık grubunu oluşturan Türkler, neredeyse Vardar caddesinin tüm kuzey tarafını kaplayan ve kıyıda Yahudi ve ticaret merkezi etrafındaki Rum mahallelerine göre daha temiz olduğu gözlenen yüksek kesimlerindeki mahallelerde, çoğunlukla bahçesi olan ahşaptan iki katlı cumbalı evlerde oturlardı(Gounaris,1994, 103).Türkler şehri yönetmekle birlikte, imam, müezzin, müderrislik gibi dini memuriyetin yanı sıra attarlık, dokumacılık, fırıncılık, çömlekçilik, boyacılık, hallaçlık, nalbantlık, ipekçilik, demircilik, çerççilik ve debbağlık gibi iş kollarında çalışmaktaydılar (Delilbaşı, 1999, 80-1). 17.yüzyılda Ermenilerle birlikte şehrin 16 mahallesinde sakin olan Rumlar nüfus itibariyle kentin üçüncü kalabalık grubunu oluşturmakta, Selanik ve çevre kazalarla ticaret yapmakta, terzilik, balıkçılık, gemicilik gibi mesleklerle iştigal etmekteydiler.

Bir surla çevrili olan Selanik fiziki ve demografik yapısını 19.yüzyıla kadar pek fazla değişmeden korumuştur. Kentin Osmanlı tarihi içindeki köklü değişimi Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlamış, özellikle fiziksel yapısındaki değişim şehrin elden çıktığı 20.yüzyıl başına kadar devam etmiştir.

19.yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinde özellikle payitaht İstanbul'da, çoğu sultan, hanedan mensupları, vezirler ve paşalar tarafından inşa ettirilen yapıların tasarım ve inşa süreciyle Mimarbaşının önderliğinde Hassa Mimarlar Ocağı ilgilenirdi (Turan, 1963, 157-202; Necipoğlu, 2013, 91-252).Başkentten daha uzaktaki eyalet ve kentlerdeki sultan veya devlet yapılarının inşa süreci, onarımı gibi konularda Hassa Mimarlar Ocağı'yla bağlantılı olarak eyalet ve şehir mimarları sorumluluk alırdı (Orhonlu, 1981, 1-30; Dündar, 2001, 1-9; Dündar, 1999, 227-35). Taşrada inşa edilecek bir sultan veya vezir ya da devlet yapısı Hassa Mimarlar Ocağı tarafından planlanıp, projelendirildikten sonra yapının inşa edileceği şehir veya kazanın idarecisine (Beylerbeyi veya kadı), inşaat için malzeme ve işgücü temin etmesini emreden fermanlar gönderilirdi. İnşaat projesi bazen Hassa mimarlar ocağından gönderilen bir mimar marifetiyle veya Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nde olduğu gibi Halep'ten çağrılan Cemaleddin adlı eyalet mimarı tarafından gerçekleştirilirdi (Necipoğlu, 2013, 319).

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Simeon (Nuruosmaniye Cami) ve Foti Kalfa (Üsküdar Selimiye Cami) gibi Hassa Mimarlar Ocağı'nda kayıtlı olmayan sanatçılara da iş verilmiş olduğu gözlenir. 19.yüzyılda ocak içinde sık sık mimarbaşı ataması yapılmıştır. Bu dönemde Hassa Mimarbaşı görevinde bulunan çoğu mimarın, ya fenn-i mimari konusunda yetersiz bulunmaları veya adlarının çeşitli yolsuzluk olaylarına karışmış olmaları dolayısıyla görevden alınmış oldukları dikkati çeker. Yine bu dönemde inşaat kalfalarının bazı devlet projelerini götürü usulle alarak zenginleşmeye başladıkları gözlenir. Çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelmiş olan yabancı mimarlar sarayın dikkatini çekerler ve nihayet 19.yüzyılın hassa mimarları plan proje hazırlayan sanatçı kimliklerinden uzaklaşıp bürokrat kimliğiyle öne çıkarlar (Şenyurt, 2009, 495-498). 1831 yılında Sermimaran-ı Hassa makamı kaldırılıp Şehreminliğiyle birleştirilerek Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuş, müdürlüğüne de son Hassa Başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi atanmıştır. Resmi binaların plan ve projelerini hazırlayıp keşfini yapmak ve inşaat sırasında denetleme görevlerinin yanı sıra ebniye müdürü özel binaların planlarını kontrol edip onaylamak yetkisine de sahiptir (Can, 2010,25). 1848 yılında Ebniye Müdürlüğü bünyesinde çalışmak üzere çoğu müdürlük halifeleri, çeşitli kurum muhasebeliğinde çalışmış görevliler ve Ermeni ve Rum milletine mensup serbest iş yapan usta kalfalardan oluşan bir Ebniye

Meclisi kurulur. Yapılması planlanan binaların münakasaya çıkarılıp, müteahhitlerle sözleşmelerini hazırlamak, inşaat malzemelerinin fiyat ve kalitelerini kontrol etmek ve bina inşaatları sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek gibi görevleri olan meclis, Ebniye Müdürlüğünün 1852’de lağvedilmesi üzerine Ticaret Nezaretine bağlı Nafia Meclisinde toplanır. 1868 yılında yapılan düzenleme ile Ebniye Meclisi İdaresi Şehreminlik içindeki Hendesehaneye bağlanmış ve 1922’ye kadar burada hizmet vermiştir (Can, 2010, 27-31).

TANZİMAT ŞEHİRCİLİĞİ VE SELANİK

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı imparatorluğunda idari, siyasi, askeri, mimari, sağlık ve eğitim alanlarında önemli değişimler meydana getirecek bir modernleşme çabası olarak yorumlanabilir. Tanzimat bürokratları yapılması düşünülen reformları çeşitli meclislerde ele alıp, reformların çerçevesini ve işleyişlerini nizamnamelerle karara bağlamışlardır. Bu bağlamda önemli görülen bir oluşum da İmar Meclisleri’dir. Taşrada Tanzimat reformlarına karşı gösterilen tepkileri (İnalçık, 1964, 623-90) en aza indirmek, karşılaşılan güçlükleri çözmek, en önemlisi daha düzgün ve verimli bir vergi düzeniyle kentleri bayındır hale getirebilmek için bölgenin zirai ve sınai üretim potansiyelini ve elde edilen ürünlerin ulaştırılacağı iskele veya rıhtımı öğrenmek için oluşturulan bu meclisler, Anadolu ve Rumeli’de 10 görev birimine ayrılmıştır. Bölge ahalisinden iki temsilcinin de yer aldığı beş kişilik bu meclisler, nüfusla birlikte, tarımsal alanların sulanma durumlarını, yol ve köprü ihtiyacını, nehirlerin ulaşımında kullanılıp kullanılmayacağını, ahalinin çocukların eğitimine önem verip vermediklerini, hastane ve tabib sayılarını, bölgedeki mektepleri ve bina durumlarını, maden kaynaklarını belirleyip merkeze rapor edeceklerdir. 1845-1846 yılları arasında görev ifa eden bu meclislerin Rumeli’deki beş örneğinden biri de Selanik’te teşekkül ettirilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1992, 324; Bilirli, 2019, 58). Mirliya Ali Rıza Paşa’nın reisliğinde ve Ömer Cemal Efendi ile Kadı Necip Bey’in üyeliğinde yaklaşık 11 ay görev yapan Selanik-Tırhala İmar Meclisi, aralarında Drama, Serez, Tırnova, Selanik, Yenice Karasu, Zihne, Kavala, Lankaza, Gelos gibi 28 vilayet ve kaza merkezini kapsamaktaydı. Bazı vilayet ve kazalardaki yol, köprü, mektep, cami sayısı ve durumları ve yapılması gereken tamirat ile yeni inşaatları ve ahalinin geçim kaynaklarını kaydeden raporlar içinde Selanik’le ilgili kayıtlar şehirden dolayı olarak, sözgelimi, Yenişehir kazasında Selanik’teki gibi ipek fabrikalarının olmadığı şeklinde bahsedilir (Bilirli, 2019, 331-340). Taşradaki pek çok merkezde Tanzimat sonrası imar ve inşa faaliyetlerinin bu meclisin çalışmalarından sonra başlamış olduğu gözlenmektedir.

Ondokuzuncu yüzyılda hem İstanbul hem de taşra vilayetlerinde önceki dönemlerde varlığına şahit olunmayan ve kışla, hükümet konağı, belediye binası, hastane, karantinahane, okul, istasyon, gümrük yapıları, iş hanları, oteller, eğlence binaları, fabrika yapıları ile yangın ve saat kulelerinden oluşan yeni yapı türlerinin kent fizyonomisine katıldıkları gözlenir (Ertuğrul, 2009, 293-312). Bu yüzyılda Osmanlı taşra vilayetlerinde inşa edilecek kamu yapılarının bazıları payitahttan tasarlanıp projelendirilerek, ilgili vilayete gönderilmekte, vilayet rayicine göre keşfi yapıp maliyeti belirlenerek çoğunlukla münakasa usulüyle bir müteahhide ihale edilmekteydi. Bazen kamu yapısının valiliklerde görevli vilayet ser-mimarı veya mühendisince tasarımı ve keşfi yapılır, plan ve defterler İstanbul Şehreminliği Hendesehanesine gönderilir ve orada “fenn-i mimari” ve

tasarruf ilkeleri dikkate alınarak tetkik edildikten sonra yapının inşasına geçilirdi (Metin, 2019,40). Bazı durumlarda vilayete bağlı kazalardaki inşaatların tasarımında, çoğunluğu 19.yüzyılın son çeyreğinde teşekkül ettirilmiş belediyelerin daire mühendislerinin emekleri olduğu gözlenir (Ortaylı, 2020, 194).

Tanzimat döneminde kentlerin yönetim ve fiziksel yapılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Aktüre, 1981, 94-8; Çadırcı, 1997). Tanzimat idarecilerinin şehirleri, reformların halka anlatılıp kabullendirileceği, büyük kamu binalarıyla donatılıp görünmeyen sultan ve merkezi idareyi görünür kılacakları birer uygulama alanı olarak kavradıkları anlaşılmaktadır (Kaynar, 2000, 142). Tanzimatla birlikte kentsel yapılaşmalar önce payitahtta, sonra tüm imparatorlukta bir takım nizamnâmelerle düzenlenmeye çalışılmış, sözgelimi 1863'te yayımlanan ve 49 maddeden oluşan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ve 1882'de çıkarılan Ebniye Kanunu ile yolların genişliği ve binaların yüksekliğinin ne kadar olacağı tespit edilmiş, yangın bölgelerinin haritaları çıkarılarak yeni parselasyon düzenlemelerine gidilmiş ve kamu yararına terk edilen bölgelerde inşaat yasağı getirilmiştir (Denel, 1982, 74-5; Seyitdanlıoğlu, 1996, 69-70; Yerasimos, 1999, 1-18; Yenişehirlioğlu, 2010, 496). Özellikle yangın bölgelerinde yeni parselasyonlarla birlikte küçük meydanların düzenlendiği yol ağlarının belirlendiği düzenlemeler gerçekleştirilmiş, bazen kentin kültürel geçmişinin önemli anıtları olan kale veya surlarını da ortadan kaldıracak geniş bulvarların açıldığı dikkati çeker. Çeşitli sebeplerle göç alan kentlerde eski kentin dışında ızgara planlı yeni yerleşimler oluşturulur (Özcan, 2006, 170). Özellikle kıyı kentlerinde liman ve rıhtım inşaatları artar, atlı veya elektrikli tramvaylar ulaşım ağının önemli araçları olurlar ve şehirlerin çoğunda canlılık gayrimüslimlerin oturduğu semtlere geçer (Baykara, 1992, 279).

Osmanlı dönemi fizyonomisini değişmeden 19.yüzyıla kadar koruyan Selanik'te Tanzimat reformlarıyla birlikte ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak yeni kamu binaları inşa edilmiş, zaman zaman vukubulan yangınlar sonucu yeni kentsel düzenlemelere gidilmiş ve özellikle 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında kente gelen göçmenler için ızgara plânlı yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur (Gencer, 2017, 37).

Ondokuzuncu yüzyılda Tanzimat öncesinde şehirde görülen en önemli inşaat faaliyeti, sur dışında gelişen Kelemeriye semtine yapılan Kışlayı Hümayun binasıdır. 1830 yılında inşasına başlanan ve İstanbul'daki Davutpaşa ve Rami kışlaları örnek alınarak İstanbul'da tasarlanan 222 m x 129 m ölçülerindeki yapı 1837 yılında tamamlanmıştır. Anıtsal köşe kuleleriyle iki katlı olarak inşa edilen kışlanın ayrıca 40 m uzunlukta 4 m genişlikte bir de iskelesinin olduğu bilinir (Çakılcı, 2021, 69, 74).

Selanik'in kentsel sınırlarının değişmesi ve yapılarla donatılmasında merkezi idare kadar yerel yöneticilerin de etkisinin olduğu kabul edilir. Bu bağlamda İzmir (Aydın) valiliği de yapan Mehmed Sabri ve Galib paşaların adı öne çıkar. 1869-71 yılları arasında Selanik Valiliği yapan Mehmed Sabri Paşa (Kuneralp, 1999, 37), aslında 1864 yılında planlandığı anlaşılan deniz surlarının yıkımıyla ortaya çıkacak yerlerin satılması ve gümrük binası inşasıyla denizin doldurulup yeni istihkâm yapılmasını başlatan kişi oldu. Burada yapılması planlanan rıhtım ancak 1882 de gerçekleştirilebilmiştir (Gencer, 2017, 37, 41). Sabri Paşa'nın valiliği sırasında 1870'de belediye teşkilatı kurularak, zaman içinde bu idari teşkilatla sokakların temizlik ve aydınlatılması, içme suyu şebekesini yenilenmesi, atlı ve daha sonra elektrikli tramvayın getirilmesi ve yangınla mücadele edecek itfaiye

Resim 1. Selanik Hamidiye Bulvarı (Yadigâr-ı Selânîk, s.54).

teşkilatının kurulması gibi bir dizi alt yapı hizmeti gerçekleştirilmiştir (Yerolympos,1999, 50).

Rıhtım için deniz surlarının yıkılmasıyla başlayan genişleme ve değişim, kentin doğu surlarının yıkılmasıyla devam etmiştir. 1879 yılında doğu surları yıkılmış, sur dışında tarımsal üretim için kullanılan araziler 1864 Nizamnamesine uygun olarak imar düzenlemesi çerçevesinde parsellenmiş ve yıkılan sur boyunca rıhtıma dik uzanan büyük bir bulvar açılmıştır. Valiliği sırasında yazılmış raporlarda kendisinden pek hoş bahsedilmeyen Galib Paşa'nın (Aktepe, 1967, 85-86), ikinci Selanik valiliği (1886/1891) sırasında 1890 yılında iki yan ağaçlıklı ve taş döşeli yoluyla açılan bulvar sultana nispetle Hamidiye olarak adlandırılmıştır (Yerolympos, 1996, 69-70; Halaçoğlu, 2022, 31-32). (Resim 1) Belirli meydanlarda sultan Abdülhamid'in şehre hediyesi anıtsal çeşmelerle süslenen bulvarın iki yanına, sultanın olduğu kabul edilen araziye, yıkılan surlardan elde edilen malzemelerle iki katlı, neo-klasik üslupta, tip proje olarak hazırlanan ve çoğunluğu konsolosluklara ve üst gelir grubundan ailelere kiralanarak konutlar inşa edilmiştir (Dimitriadi, 1983, 226-228; Colonas, 2014, 220).

1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Rumeli ve Kafkasların muhtelif bölgelerinden gelen göçmenlerin bir kısmı Selanik'e yerleştirilmiş, bir kısmı (özellikle Boşnaklar) İstanbul'a giderken Selanik'i bir üs gibi kullanmışlardır. Göçmenler için Mehmed Çavuş, Kala-i Bala ve Gölcük mahallerinde toplam 210 konut inşa edilmiş bu mahalleler daha sonra Hamidiye, Selimiye ve Mecidiye olarak adlandırılmışlardır (Kaya, 2011, 179, 184).

Galib Paşa'nın ikinci valiliği sırasında 1890 yılında şehrin kıyıya yakın merkezinde çıkan yangın, 3500 ev ve mağaza, 7 büyük 25 küçük sinagog ve bir Ortodoks katedralini yok etmiştir. Yangından etkilenen kent merkezindeki 20 hektarlık alanda 18-12 m genişlikte dik açılı caddeler açılıp, çıkmaz sokaklar iptal edilmiş, yolların genişliğine uygun olarak Batılı mimari tarzda 3-4 katlı kagir konutlar yapılmıştır (Gencer, 2017, 37).

Şehrin önemli bir ticari merkez olması, demiryolu sayesinde Avrupa kentleri ve İstanbul'a ulaşımın kolaylaşmasıyla cazibe merkezine

dönüşmesi ve yüzyıl sonunda yaşanan savaş ve felaketlerin getirdiği göçlerle nüfusunda önemli bir artış olmuştur. Kemal Karpat'ın tespitlerine göre 1880-1906 arası dönemde tüm Selanik Vilayeti'nde yaklaşık 1.000.000 nüfus bulunmakta, bunun % 10'u Selanik vilayet merkezinde yaşamaktaydı (Karpat, 2010, 284, 355). Belediyenin 1890'da hazırladığı tablodan öğrenildiğine göre şehir merkezinde yaşayan 98.938 kişiden 47.322'si Yahudi, 31.703'ü Türk, 19.913'ü Hıristiyandı (Anastassiadou, 2001, 89). Osmanlı'nın terk etmesinden iki yıl önce ise şehirde 150.000 kişinin yaşadığı kabul edilmektedir (Kiel, 2009, 356). Artan nüfus, yaşanan siyasi gelişmeler ve Avrupa ile sağlanan ticari ilişkiler şehrin yeni fabrikalarla donatılmasına yol açtı. Çoğu Yahudi girişimciler ve kentteki Levantenlerce kurulan bankaların yanı sıra ipek ve pamuklu dokuma atölyeleri, tuğla ve un fabrikaları, haddahaneler, soda ve alkol fabrikaları kent sanayinin can damarını oluşturdular (Quataert, 2014, 223-38).

Osmanlı merkezi idaresi Selanik'i, özellikle yüzyılın son çeyreğinde çoğu II.Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında inşa edilmiş idarî, askeri, eğitim ve sağlık hizmetleri verecek kamu binalarıyla donatmıştır. Bu makalenin konusunu oluşturacak olan ve 1893 yılında inşası tamamlanan Mekteb-i İdadi, Selanik Vilayeti Ser Mühendisi Horasan Efendi tarafından tasarlanan ve 1894 yılında tamamlanan Hükümet Konağı (Metin, 2013, 871-2), 1887'de açılan Askeri Hastane (Sarı vd., 2014, 722-3), 1903 yılında inşa edilen Gureba/Hamidiye Hastanesi (Anastassiadou, 2001, 98; Zygomas, 2008, 250), 1874 yılında kurulup, 1895 ve 1900 yılında eklenen yapılarla genişletilen İslahane/Sanayi Mektebi (Dimitriadis, 2016, 421-427), 1889'da açılan Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği, 1904 yılında açılan Jandarma Zabıt Mektebi (Daban, 2018, 144-5), 1874'te kurulan İnas Rüşdiye Mektebi (Ünlü-Dündar, 2021, 230), 1907 yılında Vallauray tarafından tasarlanıp, Hennebique Firmasının Selanik temsilcisi Elie Modiano tarafından 1912 yılında tamamlanan ve şehrin ilk betonarme yapısı olan Gümrük Binası (Say, 2013, 450-1), Askerlik Dairesi, Topçu Kışlası (1889-1903) (Lowry, 2022, 132) ve Hamidiye Camii (1901-2) (Şenyurt, 2016, 185-208) bu yapılardan bazılarıdır (**Resim 2**).

Resim 2. Selanik Haritası üzerine işlenen 19. yüzyıl Osmanlı yapılarının bazıları. 1. Hükümet Konağı, 2. İnas Rüşdiyesi, 3. Gümrük Rüşumat Dairesi 4. Gureba Hastanesi 5. Sanayi Mektebi 6. İdadi Mektebi 7. Kışla (Askerlik Dairesi) 8. Askeri Hastane 9. Polis Mektebi 10. Yeni Camii.

OSMANLI EĞİTİMİNDE MODERNLEŞME VE İDADİ MEKTEPLERİ

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı sultanlarının tüm tebası için eğitimi yaymaya yönelik bir çabası yoktur. Bu döneme kadar Osmanlı toplumunda eğitim çoğu vakıf sistemi içinde teşekkül etmiş sıbyan mektepleri ve medreseler başta olmak üzere cami ve tekkelerde gerçekleşmiştir. II.Mahmud'un 1824 tarihli fermanı 1839'a kadar uygulanamasa da içerik olarak devrim niteliğinde bir hükümdür. Ferman, çocukların ergenlik çağına gelmeden sıbyan mekteplerine gitmesini şart koşarak, mektebe gitmeden işe verilmemesini, ustaların mektebe gitmemiş çocukları çırak olarak almamalarını emreder (Somel, 2010, 47).

Modern Osmanlı eğitiminin mihenk taşlarından biri olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı toplumunda özellikle Müslümanlar için üç kademeli bir eğitim modeli düzenler. Bu kademelenme ibtidai, rüşdi ve idadi mektepleri şeklindedir.

İbtidailer, 1847 tarihli talimatnameye göre rüşdiyelerden önce gidilecek ve öğrenim süresi dört yılı kapsayacak ilkokullardır. Türkçe derslerine önem verilecek bu okullarda taş levha ve divit bulunacak (Kodaman, 1991, 62), baş hoca, yazı hocası ve bir de kalfa görevlendirilecektir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi her mahalle veya köyde en az bir, mümkünse iki ibtidai mektebi olmasını, öğrenim süresi dört yıl olacak bu okullara 6-10 yaş arası erkekler ile 7-11 yaş arası kızların devam etmesini uygun görür. Okulların inşa, tamir ve hoca masrafları köy veya mahalle sakinlerince karşılanacaktır. Okulların nasıl bir plan çerçevesinde inşa edileceğine dair gerek nizamnamede gerekse de Maarif Nezareti talimatnamelerinde bilgi yoktur. Ancak günümüze ulaşmış örneklerin bazılarında orta sofalı konut planlarının uygulanmış olduğu gözlenmektedir.

Rüşdiyeler, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde hizmet edecek Osmanlıca okuma-yazma bilen, Arapça ve Farsça dilbilgisine hakim, rik'a hattıyla metin yazabilecek ve dört işlemde hesap yapabilecek memur yetiştirme amacıyla açılmışlardır (Somel, 2011, 688). İbtidailerden sonra gidilen bu okullara yönelik 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi birtakım hükümler içerir. Nizamnameye göre nüfusu 500 haneyi geçen her kasabada rüşdiye açılacaktır. Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı merkezlerde 100 haneyi aşan her cemaat için bir rüşdiye açılacaktır. Öğrenim süresi dört yıl olacak bu okullara bir veya iki öğretmen, bir gözetmen ve hademe atanacaktır. Okulların Meclis-i Maarif-i Kebir tarafından gönderilecek planlara göre inşa edileceği belirtilirse de bugüne kadar bahsedilen planlara rastlanmamıştır. Günümüze ulaşan örneklerdeki tasarım çeşitliliğine bakılırsa (Özbek, 2019, 328-31) bahsedilen planlar hazırlanmamıştır. Okulların tüm masrafları maarif sandıklarından karşılanacaktır.

Osmanlı modernleşmesinin eğitim alanındaki en önemli temsilcisi ve okul yapıları içinde en anıtsal örnekleri oluşturan idadiler, başlangıçta ordu karargâhlarının bulunduğu vilayet merkezlerinde harp okulları ve askeri tıbbiyelere hazırlık okulu olarak kurulurlar (Somel, 2010, 44). Osmanlı maarif tarihi içinde önemli bir mihenk taşı olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde idadilere yönelik hükümler bulunsa da bu tarihlerde inşa edilmiş bir idadi yoktur. Nizamnameye göre nüfusu 1000 hanenin üzerinde her kaza/kasabada açılması gereken idadilerde rüşdiyeden mezun olan Müslüman ve gayrimüslim öğrenci okuyabilecek, öğrenim süreleri üç yıl olacak bu okullarda muavinlerle birlikte en az altı öğretmen bulunacak ve personel giderleriyle birlikte yıllık 80.000 kuruş tahsisat

ayrılacaktır. Okulların inşasıyla öğretmen maaşları maarif sandıklarından karşılanacaktır (Kodaman, 1991, 115). Gündüz ve yatılı olmak üzere iki türü olan idadilerden yatılı olanlar belirli vilayet merkezlerinde açılmışlardır ve yedi yıllık bir müfredata sahiptirler. 1892'de sadece İzmir, Selanik, Şam ve Yanya'da örnekleri bulunan yatılı idadilerin müfredatları gündüz örneklerine göre daha zengindir. Devleti yatılı idadiler açmaya zorlayan sebep ise, maarif sandıklarına vilayete tabi tüm kaza, sancak ve köylerden iane toplanmasına bağlı olarak ücra kaza ve kasabalardaki rüşdiyelerden mezun çocukların idadilere gidebilme haklarının olduğunun kabullenilmesidir (Somel, 2010, 159).

İmparatorluk genelinde inşaları II. Abdülhamid'in sultanlığı zamanında artan (1876'da sadece 6 idadi vardır) idadilerin çoğu, önce bir paşa ya da tüccar konağında veya başka hizmetler için yapılmış bir kamu binasında eğitim öğretime başlamıştır (Fortna, 2005, 178). Sadrazam Said Paşa, idadi yapıları için millî karakter taşıyan binalar inşa ettirmeyi arzuladığını, ancak bu ideale hevesli mimar bulunmadığını, bu yeni tarz mekteplere eski tarz binaların uygun düşmeyeceğinden hareketle okulların plân ve resimlerini Avrupa'dan getirtmek zorunda kaldığını ifade eder. Paris sefiri Esad Paşa'dan çeşitli mektep plân ve resimlerini talep ettiğini bildirir. Getirilen plânların Maarif Nezaretinde çoğaltılarak vilayetlere gönderildiği kaydedilir (Ergin, 1977, 925). 300 ve 200 öğrencinin öğrenim görebileceği birinci ve ikinci sınıf idadiler için tasarlanmış 80 plânın korunaklı çantalarla vilayetlere gönderilmiş olduğu Mahmud Cevad'ın 1886 tarihli raporunda okunabilmektedir (Fortna, 2005, 175). II. Abdülhamid döneminde inşa edilip günümüze ulaşmış idadi yapılarının hiçbirinin üzerinde mimar kitabesi yoktur. Ancak bu yapıların bazılarının Maarif Nezareti mimarı Pavli Efendi tarafından çizilmiş olabileceği ihtimalinden bahsedilir (Özgüven, 1990,45). Pavli Efendi'nin 1901 yılında Üsküp İdadisi'nin keşif ve planını hazırladığı, 1909 tarihli bir belgeden Manisa İdadisinin tamiratında görevlendirildiği ileri sürülür (Türkmen, 2022a, 544-5).

İdadi binaları üzerine öncü çalışmasıyla bilinen Burcu Özgüven (1990, 46) , üç tip plândan bahsederse de biri iç avluyu kuşatan koridorlara açılan mekânlardan oluşan avlulu, diğeri giriş eksenine paralel bir orta koridorun iki yanına kümelenmiş örnekler olmak üzere temelde iki plân türünün uygulandığı kabul edilebilir. Dönemin bir diğer kamu yapısı olan hükümet konaklarıyla büyük benzerlikler taşıyan idadiler, genelde bodrum üzerine iki katlı, dikdörtgen kütle tasarımlı, kat ayrımları silmelerle vurgulanmış, yuvarlak kemerli veya düz lentolu, üçgen alınlıklı pencerelerle hareketli cephelere sahip neo klasik üslupta tasarlanmış yapılarıdır. Giriş cephelerine yerleştirilen tuğra veya Arma-i Osmanîyle, Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görmesiyle "Osmanlılık" düşüncesine de vurgu yapan bu okulların, ibtidai ve rüşdiyelerin aksine kızlar için açılmış örneği yoktur. Selanik'te olduğu gibi, Trabzon, Ankara, Halep gibi merkezlerdeki idadiler hem binaları hem de müfredatlarını perçinleyecek şekilde, daha ekonomik olmaları nedeniyle geleneksel kent merkezleri yerine, kentlerin yeni gelişen merkezden uzak semtlerine inşa edilmişlerdir (Fortna, 2005,176). İnşa edildikleri yılların kaynaklarında "yeni", "Avrupalı" sıfatlarıyla tanımlanan bu yapıların giriş katındaki mekanların birinin mescit olarak düzenlendiği bilinir.

II. Abdülhamid'in medreselerden daha fazla önem verdiği bu okullarda sultana bağlı, sadık bir elit kuşak yetiştirilmesi hedeflenmişse de (Alkan, 2019, 320) daha çok sultana muhalif bir aydın kesimi ortaya çıkmıştır. Özellikle azınlık nüfusunun yoğun olduğu ve misyoner okullarının

bulduğu kentlerde, Müslüman çocuklarının bu okullara gidebilecekleri endişesiyle idadi yapılarının önemsenip inşaatlarının hızlandırılmış olduğu dikkat çeker.

Selanik'te modern eğitim üzerine okul ve öğrenci sayıları ile müfredatın değerlendirildiği yakın tarihli bir çalışma (Demirel, 2018), eğitimin bir modernleşme hamlesi olarak kentin Müslüman ve gayrimüslim sakinlerince benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

SELANİK İDADİ MEKTEBİ

Gerek kat sayısı gerekse de kapladığı alan bakımından Üsküp ve Halep idadileriyle birlikte imparatorluğun en büyük üç idadisinden biri olan Selanik İdadisinin ne zaman kurulduğuna ilişkin elimizde kesin tarih veren bir belge yoktur. İdadinin kuruluş tarihi, dönemin sadrazamı Said Paşa'nın hatıratında kaydettiği "302 senesi evvel-ahirinde Bursa, Yanya, Edirne, Kal'a-i Sultaniye mektebi idadileri küşad ve tedrisata başlamıştır. İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamuratü'l-aziz, Ankara, Üsküb, Priştine, Serfice, Komacana, Manisa, Adana, Haleb, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmid, Sivas'ta mektebi idadiye tesisini kararlaştırmış, mekteb binalarının inşaatına başlattırmıştım." (1328/1912, 156) ifadelerine dayanılarak 1886 olarak kabul edilir. Semavi Eyice (1981, 488) okulun 1879'da kurulduğunu ve son yıllarında 93'ü gayrimüslim 530 öğrencisinin olduğunu kaydeder.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki belgelerden öğrenildiğine göre Selanik İdadisi, benzer pek çok örnekte olduğu gibi, asıl binası inşa edilene kadar kiralanan konakta hizmet vermiştir. 1887 yılında aylık 500 kuruşa kiralanan bir konakta eğitim öğretime başlayan idadi (COA ŞD 210-20; COA DH.MKT 1469-111) bu konağın yetersiz gelmesi üzerine aylık 750 kuruş bedelle kiralanan merhum Mehmed Paşa Konağının selamlık dairesine taşınmıştır (COA MF.MKT 98-67). Okulun leyliye (yatılı) dönüştürülmesi üzerine artan öğrenci sayısına bağlı olarak konağın harem dairesi de yıllık 48 liraya kiralananmıştır (COA İ.DH. 1123-87799/20 Şubat 1889). Mehmet Paşa Konağı günümüze ulaşmamıştır. Muhtemelen pek çok Türk okulunun bulunduğu Ahmet Subaşı mahallesinde yer alan konak, Selanik evlerinin çoğunda gözlenebilen iki katlı ve dış sofalı plana sahip olmalıydı (Akın 2001, 90). İçindeki mefruşat ve tedrisat malzemelerinin 1000 lira kıymetinde olduğu kaydedilerek yangına karşı %1 primle sigortalanmış olmasına bakılırsa (COA MF.MKT 103-74 /17 Ekim 1888), pek çok Selanik evi gibi ahşap strüktürlü, bazı cepheleri cumbalı ve neo klasik üçgen alınlıklı (Androudı, 2014, 148-9) bir yapıydı. Hatta idadinin kendi binasına taşındığı 1893 yılına kadar yatılı olarak bu binada hizmet verdiği ve selamlık harem dairelerden oluştuğu dikkate alınır, çoğu Tanzimat döneminde kagir olarak inşa edilmiş İstanbul'daki paşa konaklarına (Çelik, 2007, 220-42) benzediği kabul edilebilir.

Günümüze ulaşmış olan İdadi Mektebinin Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde iki pafta halinde dört kat olarak çizilmiş planı mevcuttur. Planlar üzerinde idadiye ait olduğunu ve kim tarafından çizildiğini gösteren bir kayıt yoktur. Planlar üzerindeki tek kayıt iki ölçek çizgisi olup birinde "zira'ı atik makyası" şeklindeki ifadedir (COA, I.MMS.112-4786). Muhtemelen zira ve metrik ölçekli olarak hazırlanmıştır. Tasarım Şehremaneti tarafından "fenn-i mimari"ye (1) uygun bulunmuştur. Arşivdeki çizimler içinde yapının cephe çizimi bulunmamaktadır. Fenn-i mimari ilkelerine göre hazırlanmış olması gereken cephe çizimi

1. Fenn-i Mimari tabiri 19.yüzyılın ikinci yarısında Mühendishane'de okutulmak üzere Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane'de taksim-i arazi ve mimari muallimi olan Belçikalı istihkam yüzbaşısı Leclerc'in 1874-76 yılları arasında basılan ve daha sonra Ahmed Şükrü (1884-85), Mustafa Reşid (1887-89), Osman Nuri (1896-97) gibi harbiye mensuplarınca yazılan mimarlık elkitabının genel ismidir. Bu kitaplar, Kamusal-askeri yapıların işlevlerine göre mekânsal düzenlerini, kat yüksekliklerini, malzemelerin mukavemet derecelerini ve keşif ve maliyet hesaplamalarının nasıl yapılacağını çizimler eşliğinde ele almış çalışmalardır (Tanyeli, 1995, 39-41). Sözgelimi, Leclerc'in kitabında kışla binalarının uzunlamasına inşa edilmemesi, bir asker ve eşyası için 20-22 metreküp hacim tasarlanması ve katların 4-4,5 m. yükseklikte planlanması gerektiği belirtilirken, Ahmed Şükrü'nün eserinde bodrum dahil beş katlı bir binanın kat yüksekliklerinin ne olması gerektiği, farklı taş türlerinin (granit, bazalt, kalker, siyah ve beyaz mermer) mukavemet derecelerinin ne kadar olduğu ve merdiven genişliklerinin ne kadar olması gerektiğine dair bilgiler yer alır (Güneç, 2021, 126-127). Taşra vilayetlerinden İstanbul'a Şehremanetine gönderilen ve kamu binalarının tasarımları ile keşif defterlerini içeren projeler, Mühendishane'de okutulduklarını bildiğimiz ve yukarıda bir kısmının adını zikrettiğimiz kaynaklarda zikredilen bilgiler ışığında Şehremaneti mühendislerince tetkik edilip kabul ya da reddedilmekteydi.

kaybolmuş veya tasniflenmemiş olabilir. Çoğu 19.yüzyılda hazırlanan ve Osmanlı Arşivinde bulunan plan ve projelerde, cephe çiziminin bulunduğu paftaların büyük çoğunluğunda mimar veya mühendis adına rastlanmaktadır (Çobanoğlu, 2018). Nitekim İdadiyle aynı yıllarda inşa edilen Selanik Hükümet Konağının cephe çiziminde Selanik Vilayet Ser Mühendisi Horasan Bey'in adı okunur (Çobanoğlu, 2018, 77). Her ne kadar İdadiye ait olduğu kayıtlı plan üzerinde mühendis, mimar adına rastlanmamışsa da yapının inşa sürecini anlatan belgelerde eserin 1886 yılında Vilayet Ser Mühendisi sabık (önceki) Yüzbaşı Selim Efendi tarafından çizilmiş olduğu kaydedilir (COA ŞD 210-9).Yapının plânlarını çizen Selim Efendi, H.1299/M.1881 ve H.1303/M.1885 Selanik Vilayet Salnamelerinde yüzbaşı rütbesiyle vilayet ser mühendisi olarak görülmektedir (Anonim, 1299/1881, 64; Anonim, 1303/1885, 87).

Yapının tasarımıyla birlikte, Selanik Belediye mimarı Selim bin Numan imzasıyla hazırlanan keşif defterine göre idadi, 1271 metrekairelik (41 x 31m) bir alanı kaplamaktadır. Bodrum üzerine üç katlı olarak tasarlanan yapı 1 Osmanlı lirasının 100 kuruşa tekabül ettiği malî sistem içinde 1.484.977 kuruş 30 paraya inşa edilebilecektir. (COA ŞD 210-96 Nisan 1886). Keşif defterindeki kayıtlardan en yüksek meblağdaki harcamaların kireç (269.654 kuruş), kum (115.464 kuruş) demir (209.610 kuruş) ve temel ıskarası için kullanılan pelit ağaçları (156.055) gibi malzemeler için yapılacağı, usta, ırgat ve çıraklar için de toplam 142.494 kuruş sarfiyat öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Planlar ve keşif defteri Şehremaneti'ne gönderilmiş, yapılan tetkikler neticesinde plânların fenn-i mimariye uygun olduğu belirtilmiş ancak, keşif defteri fenn-i mimariye uygun bulunmamıştır (COA ŞD 210-9 / 17 Mayıs 1887 ve 16 Haziran 1887). Yarı kagir, üç katlı olarak tasarlanan mektebe sarf olunacak malzemenin miktarı, tür ve cinsi, uzunluk, genişlik ve kalınlıklarıyla işlenmesi, amele ücretlerinin ayrı ayrı hazırlanması istenerek, ızgaralı temelleri, tuğladan beden duvarları ve içerdeki bölmeleri, sakıf ve saçaklarıyla, kiriş, döşeme ve tavanları ile müştemilatı için fenn-i mimariye uygun malzemelerin beher cins ve şekli, uzunluk, genişlik, kalınlık ve kaç metrekaire veya metrekaire sarf edileceğinin mahalli rayiçten fiyatlarıyla bir kıt'a keşif defteri hazırlanması istenmiştir (COA, I.MMS.112-4786).

Bu arada okulun inşasına başlanabilmesi için gerekli paranın teminine yönelik yazışmalar yapılmıştır. Osmanlı Maarif sistemi içinde okul yapıları merkezi bütçeden, yerel vergi kaynaklarından veya halktan toplanan yardımlarla inşa edilirdi. Vilayetlerde çeşitli kalemlerden toplanan vergilerden maarif hissesi adıyla yapılan kesintiler maarif sandığında birikir ve harcamalar oradan sağlanırdı. Selanik'in mahalli maarif hissesindeki 1.200.000 kuruştan hazineye gönderilen 1.000.000 kuruşun, mektep inşasının "umur-u zaruriye"den görülerek, 1888 Şubat ayı içinde vilayete gönderilebileceği belirtilerek keşif bedeli olan 14.000 liranın sarfına izin verilmiştir (COA, I.MMS.112-4786, 20 Ağustos 1887).

Taşradan gelen benzer pek çok plan, proje ve keşfin tetkikini yapan Şehremaneti, idadi için hazırlanan keşfin detaylandırılarak yeniden hazırlanmasını istemiştir. Yeni keşfi hazırlayacak ekip içinde Selanik Erkan-ı Harp Dairesi'nden uygun personelin görevlendirilmesi isteğine bakılırsa, merkezi idarenin ordu içindeki teknik personelin mühendislik bilgilerine güvenilebileceği (Şenyurt, 2011, 240) kanaatinde oldukları anlaşılır. Selanik İstihkamat İnşaat Komisyonu Reisi Miralay Şükrü Bey'in başkanlığında oluşturulan ve içlerinde belediye mühendisi Corci ve belediye mimarı Selim bin Numan'ın da bulunduğu komisyon 1 liranın

154 kuruş hesabıyla keşif ve fiyat mazbatasını iki plânla birlikte İstanbul'a göndermiştir (COA, İ.MMS.112-4786/ 1 Mart 1890). Ancak arşivdeki dosyada bahsedilen planlara rastlanmamıştır. İki keşif arasında dört yıllık bir zaman geçmesine, neredeyse %54'lük bir enflasyon olmasına rağmen binanın 992.309 kuruşa, yani önceki keşiften yaklaşık 500.000 kuruş daha ucuza inşa edilebileceğinin ortaya çıkması (COA, İ.MMS.112-4786), Şehremaneti'nin ilk keşfi uygun bulmamasında çok da haksız olmadığını gösterir.

Miralay Şükrü Bey'in başkanlığında oluşturulan komisyonun hazırladığı rayiç kayıtlarında usta ve amele ücretleri, taş, ahşap, metal ve diğer inşaat malzemelerinin fiyatları işlenmiştir. İnşaatla görevlendirilmesi düşünülen dokuz farklı usta içinde en yüksek ücretin 30 kuruş yevmiye ile hızarcı ustasına verildiği ve rençber olarak bir amelenin de 9 kuruş ücret aldığı belirtilmiştir (COA, İ.MMS.112-4786).

Çivi, kurşun, çinko ve merdiven parmaklığı ve pencere şebekesi için dökme ve dövme demirin kıyye ölçüsüyle hesaplandığı maden/metal malzeme içinde en pahalı ürün 1 metresi 17 kuruş olarak gösterilen dövme demirden su borusudur. Rayiç fiyatı gösterilen diğer malzemeler içinde 1000 adetle satılan yerli tuğla ve Frenk kiremidinin yanı sıra kiloyla satılan çimento, kantarla satılan ve bir çeşit volkanik tüf olan Santorini toprağı ile adı ve âlâ cinsleriyle kaydedilen ve beyaz boya yapımında, boya yoğunluğunu arttırmada kullanılan kurşun karbonat içerikli üstübeç (Arseven, 2021, 27; Sönmez, 1997, 51) dikkat çeken malzemelerdendir. İnşaat sırasında nerede ve nasıl kullanıldığını bilmediğimiz petrol ve bezir yağlarıyla kırılan kendir ve keten liflerinin katıldığı sıva olan (Arseven, 2021, 133) kıtığın da rayiç listesine eklendiği görülür (COA, İ.MMS.112-4786).

Taş malzeme içinde Foça taşının hem temel hem de söve malzemesi olarak değerlendirildiği, iç mekânlarda eteklik olarak tabir edilen ve zemin döşemesinden belli yüksekliğe kadar duvarı kaplayan mermer levhalar, sütun kaide ve başlıkları görülür. Temelde kullanılan moloz taş mikabı 6 kuruştan en ucuz taş malzeme iken, 2.60 m uzunluk, 0.50 m çapındaki yeckpare mermer sütun ise 375 kuruştan fiyatlandırılmıştır (COA, İ.MMS.112-4786).

Ahşap malzemeler Karaağaç, Filyos, Odessa, Nemçe gibi coğrafi kökenleriyle ve belirli ölçülerde adet üzerinden fiyatlandırılmıştır. 8 m uzunluğunda, 0.40 m genişlik ve kalınlıktaki bir Filyos çam kütüğü 450 kuruş iken, işlenmiş çift kapı kanadının 800 ile 400 kuruşa alınabildiği belirtilmiştir (COA, İ.MMS.112-4786).

Sekiz Cemaziyelevvel 1307/31 Aralık 1889 tarihli yazıdan öğrenildiğine göre mektebin inşasına başlanması kabul edilmişse de (COA MV.53-26), inşaat için bir ihale açılmadığı anlaşılmaktadır. Geç dönem Osmanlı kamu yapılarının inşa veya tamiratında münakasa (açık eksiltme ve kapalı zarf usulü), pazarlık ve emanet usulleriyle gerçekleştiği gözlenen ihalelerin (Şenyurt, 2011, 118-32), bu yapının inşa sürecinde gündeme gelmemiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Muhtemelen yapı vilayet ve belediye mimar ve mühendislerinin ve hatta Selanik İstihkamat İnşaat Komisyonu Reisi Miralay Şükrü Bey'in denetiminde yapılmış olmalıdır. Benzer bir durum 1891-94 yılları arasında inşa edilen Selanik Hükümet Konağı içinde söz konusudur. Hükümet Konağının Vilayet Erkânınca oluşturulan bir komisyonun gözetim ve denetiminde yapılması kararlaştırılmıştır (COA, ŞD 2017-8). İnşaatla ve inşaat malzemelerinin alımına nezaret etmek üzere 1000 kuruş aylıkla bir fen memuru, 750 kuruş aylıklı bir mutemed ile

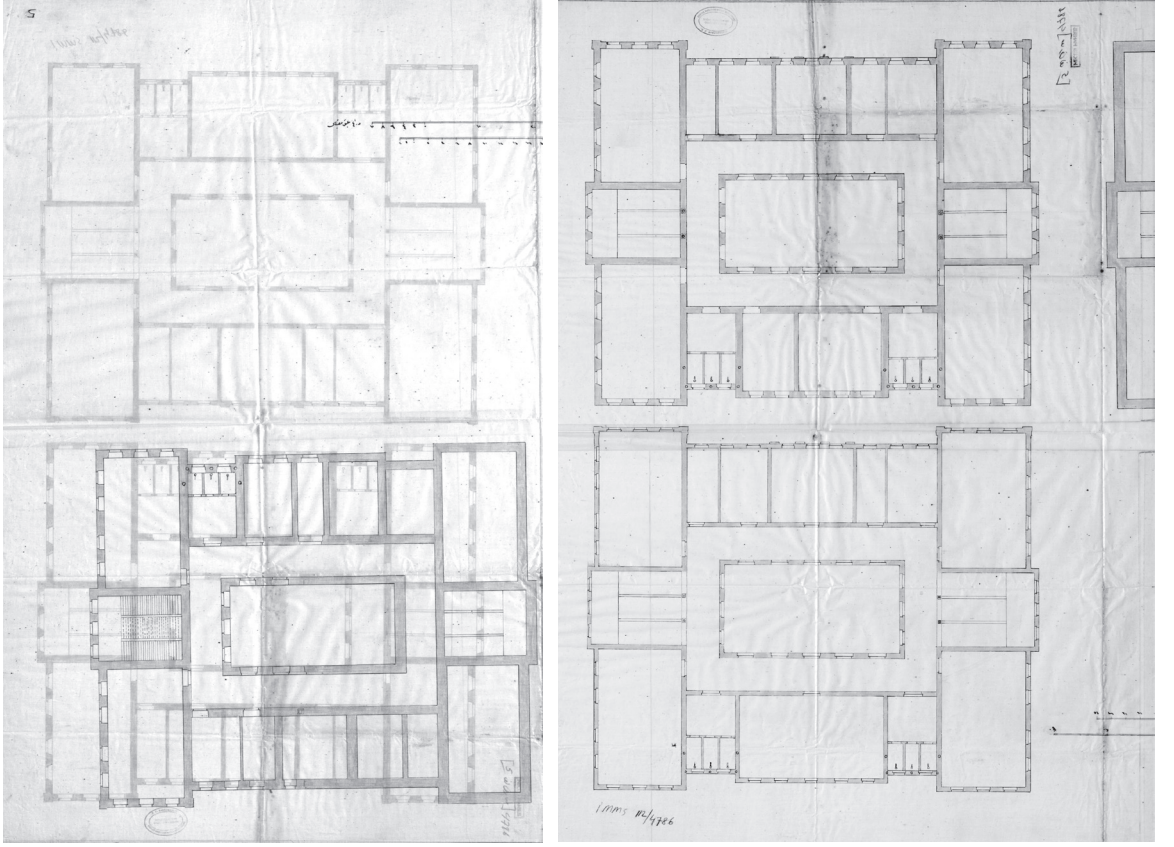
300 kuruş maaşlı bir mutemed muavininin inşaat tamamlanuncaya kadar geçici olarak görevlendirilmesinin istenmesi ve aslında iki yıldır var olan görevlendirme ve maaş ödemesine resmîyet kazandırma girişiminin varlığı (COA, MF.MKT. 137-24. 26 Aralık 1891), yapı inşasının bahsedilen komisyonca yürütüldüğünü desteklemektedir.

Mektebin alt katında ve haricinde sonradan imal ve inşası gereken mekânlar için Maarif-i Umumi Nezaretince keşif defteri istenmiş, bir mecredi 19 kuruş hesabıyla düzenlenen 24 Ağustos 1892 tarihli ve Erkan-ı Harb Kaymakamı Mehmed Ferid imzalı keşif defterinde işin bedeli olarak toplam 135.247,20 kuruşluk bir meblağ çıkarılmıştır. Ancak bu keşif Maarif Umumi Nezaretinde incelenip tadil edilerek toplam 106.152 kuruşa indirilmiştir. Fakat bu rakam belgelerde 107.152,5 kuruş olarak gösterilmiştir (COA I.MF 1-41). Keşif defterinden anlaşıldığına göre mevcut mutfağa bitişik olarak iki sıra Latin tuğlası hatıllı moloz taş duvarla yapılacak, sekiz pencere açıklığı bulunacak ve üzeri kiremit çatıyla kapatılacak olan çamaşırhanenin içinde 14 çamaşır yıkama teknesi ve bir çamaşır kurutma kafesi olacaktır. Mevcut mutfağın köşesine 16 metre kare ölçülerinde bir fırın inşa edilecektir. Okulun bodrum katına zemin kattan bir giriş olmadığından mevcut merdivenlerin altından bodruma geçiş sağlayacak iki merdiven yapılacaktır. Batı cephedeki revaklı ana giriş kapısından girilince avlu etrafındaki koridorların çini taklidi tuğlayla döşenmesi ve bodrum katta avlu altına tekabül eden mahale talebelerin abdest almasına mahsus bir çeşme inşa edilmesi istenmiştir. Dışarıda bulunan mutfaktan da bodrum katına geçiş için merdivenli bir kapı açılması düşünülmüştür. Bu kayıttan yapının bodrum katında yemekhane, mescit, çeşme ve hademe odaları bulunduğu öğrenilmektedir.

Hamidiye Mahallesi'nde 35 dönümlük bir bahçe içine bodrum üzerine üç katlı olarak yarı kagir şekilde inşa edilen idadi, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir kütle olarak iç avlulu plan tipinde tasarlanmıştır. Bugünkü görünümüne üç inşaat aşamasıyla ulaşan yapı, Osmanlı'nın şehri terk ettiği 1912 yılına kadar okul, 1912-1927 yılları arasında askeri hastane, 1927-1941 yılları arasında üniversite, 1941-44 arasında askeri hastane ve 1945'ten bu yana da Aristotle Üniversitesi Felsefe Fakültesi olarak kullanılmaktadır (Zygomalas, 2008, 248).

Arşivde bulunan ve binanın bodrum ve üç kat planını gösteren çizimler ölçeklendirilmiş olmakla birlikte kimin çizdiğini açıklayan yazı içermez. Planlar içinde cephe çizimleri de yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi vilayet ser mühendisi Selim Efendi'nin çizdiği ve fenn-i mimariye uygun bulunan planların bu örnekler olduğu varsayılabilir. Zira yapıya ilişkin arşiv dosyaları içinde ne yapının ilk inşasına ne de sonra yapılan eklemelere yönelik çizimlere rastlanmıştır.

Arşivdeki planlardan öğrenildiğine göre merkezdeki avlu kısa kenarlarında (kuzey, güney) üç, uzun kenarlarında (doğu, batı) beş açıklık bulunan dikdörtgen bir mekândır (**Resim 3a-3b**). Bugün her iki kenarda da bu açıklıkların eksik olduğu, muhtemelen planın uygulanması sırasında değişikliğe gidildiği ileri sürülebilir. Tüm mekânlar avluyu kuşatan koridorun arkasında biçimlenmiştir ve üç kat boyunca simetrik bir düzenleme görülür. Köşelerde yer alan ve doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir tasarım gösteren mekânlar, okulun diğer mekânlarından daha geniş planlanmışlardır ve kısa cepheleri bina kütlelerinden dışa taşırılmıştır. Bu mekânların kısa cepheleri üçer, uzun cepheleri beşer pencere ile boşaltılmıştır (**Resim 4-8**).

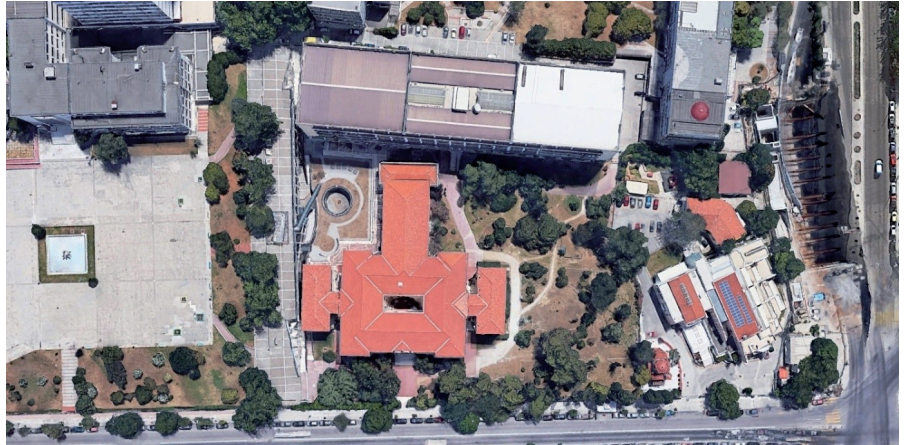
Resim 3a. Selanik Mektebi-i İdadisi planı.
(COA, I.MMS, 112/4786)

Resim 3b. Selanik Mektebi-i İdadisi planı.
(COA, I.MMS, 112/4786)

Resim 4. Selanik Mektebi İdadisinin çevresiyle birlikte uydu fotoğrafı. (Google Earth)

Resim 5. Selanik Mektebi İdadisinin uydu fotoğrafında üstten görünüşü. (Google Earth)

Resim 6. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin kuzeybatıdan görünüşü. (Foto: H.Wasabi)

Resim 7. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin kuzey cepheden görünüşü. (Foto: Georgios Roussos)

Resim 8. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin avlusundan görünüşü. (Foto: D.Çakılcı)

Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler güney ve kuzey cephede bahsedilen köşe mekânların aralarına yerleştirilmişlerdir. Çift kanatlı olarak düzenlenen merdivenlerin özgün demir parmaklıklarını bugün de görmek mümkündür (**Resim 9**).

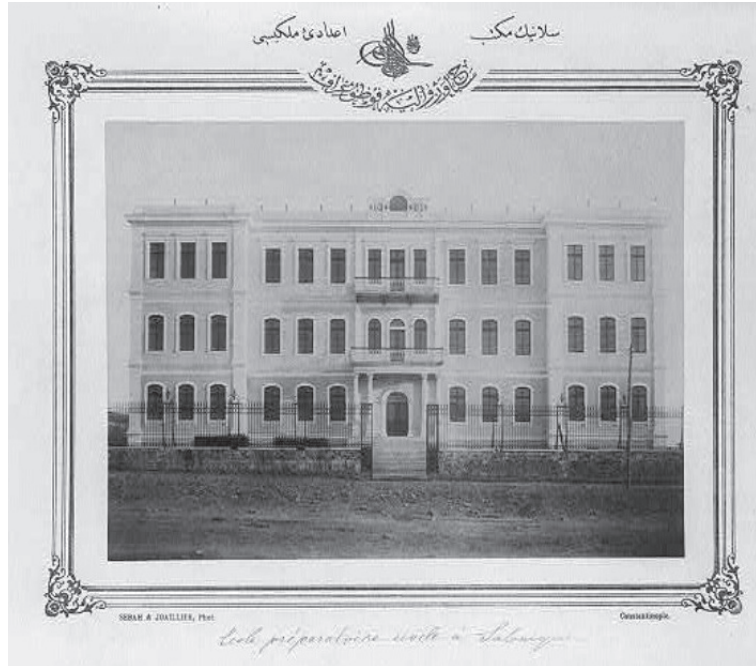
Yapının ilk inşasından sonraki durumunu gösteren ve Hamidiye Caddesine baktığı bilinen giriş cephesinden çekilen birkaç nadir fotoğraftan (**Resim10-11**) anlaşıldığına göre, zemin ve birinci katlarda pencere açıklıkları basık kemerli iken, ikinci kattakiler düz lentoludurlar. Binanın kiremit örtülü çatısı trabzanlı bir parapet duvarıyla gizlenmiş, girişi ortalayacak şekilde saçakta muhtemelen üzerinde Arma-i Osmani ve II. Abdülhamid'in tuğrasının işlendiği mermer levhalar yer almaktaydı. Kat ayrımları birer silmeye vurgulanmış, köşeler taşla kaplanarak plastır görünümü verilmiştir. Bugün girişi ortalayacak şekilde saçakta bir üçgen alınlık bulunmakta (**Resim 12**), cephede kompozit başlıklı sahte plastırlarla hareket sağlanmaktadır (Zygomalas, 2008, 248).

Planda görülmesine de giriş cephesinde kapının bulunduğu platformun köşelerinde birbirine yakın yerleştirilen kare kesitli ikişerden dört mermer direk üzerine atılan lentoyla bir revak oluşturulmuş, giriş revağı birinci katta bir balkon olarak değerlendirilmiştir. İkinci katta da varlığı görülen başka bir balkon bugün ortadan kaldırılmıştır. Birinci katta balkona açılan mekânın idadi idaresine tahsis edildiği varsayılabilir.

Binanın temelinde Foça taşıyla birlikte moloz taş kullanılmış, beden ve bölme duvarlarında tuğla malzeme tercih edilmiştir. Tüm bina dış cephede kireç ve kum karışımı harçla sıvanmıştır. Belgelerden öğrenildiğine göre kat döşeme ve tavanlarında demir ve ahşap malzeme kullanılmıştır (**Resim 13-14**). Yapının imparatorluğun diğer şehirlerindeki örneklere göre kısa sürede tamamlanmasında tuğla malzeme kullanılmış olmasının etkili

Resim 9. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin orijinal demir parmaklıklı merdivenleri. (Foto:D. Çakılcı)

Resim 10. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin inşaat bitiminde çekilen fotoğrafı. (Servet-i Fünun, S.107 (1309))

Resim 11. Selanik Mekteb-i İdadisi inşa edildiği yıllardaki görünüşü (Yadigâr-ı Selânîk, s.76)

Resim 12. Selanik Mekteb-i İdadisi girişi.
(Foto:D.Çakılcı)

olduğu kabul edilebilir. Kullanılan tuğlalar o sıralarda Selanik'te varlığını bildiğimiz birkaç fabrikadan temin edilmiş olmalıdır.

Okulun inşasının tamamlanma tarihini gösteren bir kitabe günümüze ulaşmamıştır. H.1308/M.1891 yılında küşadının yapıldığını bildiren kaynaklar vardır (Anonim 1319/1902, 641). Fakat arşivde bulunan 8 Ocak 1892 tarihli belge, mektep inşasının tamamlanmasından sonra 12.355 kuruşla çevre duvarı inşası ve zaruri ihtiyaçlar için 191.521 kuruş olmak üzere toplam 203.876 kuruş gerektiğini ve bu meblağın keşif bedeli olan 992.309 kuruşa ilaveten ödenmesini talep eder (COA, ŞD 115-6919). Yine arşivde bulunan 1894-95 tarihli iki belgede, idadinin kapısı üzerine yerleştirilen 1,55 x 0,85 m ölçülerindeki mermer taşta tarih kitabesinin yazdırıldığı, taş ve kitabenin hakk edilmesi için 700, yaldızlanması için de 250 kuruş sarf edildiği belirtilerek kitabe metninin sabık Selanik valisi Zihni Paşa (Ekim 1891) tarafından yazılmış olduğu kaydedilir (COA, MF.MKT 265-12). On beyit olarak yazılan kitabe metni ve günümüz Türkçesinde anlamı şöyledir:

Mesned-ârâ-yı hilâfet mihr-i burc-ı saltanat / Hilafet makamını süsleyen
saltanat burcunun güneşi

Âfitâb-ı şân u şevket zıll-ı Rabb-i Müsteân./Şan ve haşmet güneşi, Müsteân
Rabb'in gölgesi

Nâşir-i envâr-ı hikmet hâmî-i ilm ü hüner/Hikmet nurlarını neşreden, ilim ve
hüneri destekleyen

Muhyî-i mülk ü milel ma'mûre-sâz-ı hâkdân/Memleket ve milleti ihya eden,
yeryüzünü mamur eden.

Hazret-i Abdülhamîd-i ma'rifet-pîrâye kim/Ziyneti marifet olan Abdülhamid
hazretleri ki

Akdem-i âmâlidir ihyâ-yı mülk i'lâ-yı şân./Memleketi ihya etme, şanı yüceltme
öncelikli emelidir.

Devr-i umrân-perveri bir nev-bahâr-ı feyzdir/Onun bayındırlık zamanı bir feyiz
ilkbaharıdır

Vermede her dem riyâz-ı mülkü cennetden nişân/Memleket bahçeleri her
zaman cennetten nişan verir.

Her ne semte in'itâf etse nazar meşhûd olur/Her ne semte bakışını yöneltse

Âyet-i cennâtü adnin fihi hayrât-ı hisân./Cennetü adnin fihi hayrat-ı hisan ayeti
görünür.

Resim 13. Selanik Mekteb-i İdadisi iç mekânlardan birinin üst örtüsü. (Foto:D.Çakılcı)

Resim 14. Selanik Mekteb-i İdadisi iç mekânlardan avluya bakan koridorlardan biri. (Foto:D.Çakılcı)

Gıpta-bahşâ-yı cinân olmaz mı ol ma'mûre kim/O imaret nasıl cennetlerin
gıpta ettiği yer olmasın

Anda feyz-i ma'rifet mebzûl hikmet râygân./Orada marifet feyzi bol, hikmet
bedava.

Mekteb-i âliler açmışdır yetiştirmek için/Mekteb-i âliler açmıştır yetiştirmek
için

Her cihetle ihtiyâc-ı mülke vâkîf bendegân./Her yerde memleketin ihtiyacına
yönelik kullar.

Oldu ez-cümle Selanik şehri mazbûtü'l-bilâd/Üstün geldi bilhassa Selanik şehri
diğer beldelere

Yaptırınca işbu İ'dâdî'yi sultân-ı cihân./Yaptırınca bu idadiyi cihan sultanı.

Rûz u şeb vird-i zebân eyler vürûd şu günde/Gece gündüz dualar söylerler şu
günde

İktisâb-ı feyz ile etfâl-i ma'sûmü'l-cinân./Feyz kazanarak cennetlik masum
çocuklar.

Yazdı târihin duâ tarzında Zihnî bendesi/Tarihini dua tarzında yazdı Zihni kulu

Matla'-i ilm ü fûnûn olsun bu mektep çok zamân./İlim irfan yuvası olsun bu
mektepe çok zaman.

1891 yılında Selanik valisi olduğu bilinen Zihni Paşa'nın şiiirinin son mısrasının ebcet hesabıyla H.1311/1893-94 yılını gösterdiği anlaşılmıştır.

1893 yılında inşası tamamlanan okulun, zaman içinde artan öğrenci sayısına bağlı olarak yetersiz kaldığı ve genişletilmesi için çalışmalar yapıldığı 1904-1906 arasında gerçekleşen yazışmalardan anlaşılmaktadır. Mevcut koşullar (yatakhane), hastane ve yemekhanelerin ıslahı için 37.570 kuruş talep edilmiştir (2). Okulun 150 yatılı talebe alacak şekilde planlanmış olmasına rağmen, mevcutta 260 talebe bulunduğu belirtilerek, derslerin sıkışık mekânlarda yapılması ve yatakhanelerin haddinden fazla dolu olmasının, eğitim ve sağlık açısından sorunlara yol açabileceği endişesiyle ilave derslik ve koğuş (yatakhane) yapılması istenir (COA TFR. I. SL 100- 9935).

Mevcut binanın iki yanına (kuzey ve güney cephelere) her birinde dörder derslane ve birer yemekhane bulunan üç katlı birer blok ilavesi tasarlanır. Binanın orijinal kuzey ve güney cephelerinden daha kısa ve dar tasarlanan bu bloklar belediye ser mühendisliğince (muhtemelen Muçko Yermolinski Efendi tarafından) mevcut yapının cephe kompozisyonuyla uyumlu olacak şekilde hazırlanan proje ve keşifname sonunda ihale açılmış ve 1 mecdi 19 kuruş hesabıyla ihaleyi Anastas Hristo Kalfa almıştır. İhaleye Anastas Hristo Kalfa dışında katılan olmamıştır (COA MF.MKT 807-2; COA I.MF. 10-60). İlave blokların plân ve dört kıt'a olduğu belirtilen keşif defterlerine arşiv dosyalarında rastlanmamıştır. Halihazır fotoğraflarından anlaşıldığına göre kısa cepheleri üçer, uzun cepheleri yedişer pencereyle boşaltılmış olan üç katlı iki ilave bloğun zemin katlarının mutfağa yakın olduklarından hareketle yemekhane (taamhane), diğer iki katın her katta ikişer tane olmak üzere toplam sekiz derslik olarak değerlendirildiği varsayılabilir (**Resim 15**). Sonradan eklenen blokların pencere biçimlenişinde ilk yapının düzenine bağlı kalındığı gözlenmektedir.

Okulun inşasından beş yıl sonra sakıfında 4.425,47 kuruşa bir tamirat gerçekleştirilmiştir (COA MF.MKT 415-8 10 Ağustos 1314/1898). 1906 tarihli başka bir belgeden 4100 kuruşa okula 6 adet paratoner (siper-i sâika) alınıp

2. COA ŞD 220-6, 20 Mart 1320/2 Nisan 1904 tarihli ve vilayet maarif ve nafia müdürlerinin de katıldığı bir keşif defterinde okulun koşulları, hastanesi, taamhanesi (yemekhane), matbahı, hamam ve çamaşırhane inşası, bodrum zeminine döşenecek yerli plaka, helaların ıslahı ve talebelerin velileriyle görüşmelerini yapacağı iki barakanın yapımı için 89.758 kuruşa ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Aynı belgede bu meblağdan taamhane (41.188), matbah (9.000) ve dahili pencere perdeleri (2.000) için tahmin edilen 52.188 kuruş düşürülmüş acil ihtiyaç olarak kalan miktar 37.570 kuruş olarak belirlenmiştir. (COA TFR. I. SL 100- 9935)

Resim 15. Selanik Mekteb-i İdadisi ilave bloklardan güney kanadın dış görünüşü. (Foto: M.İbrahimgil)

elektrikçi Yosef Nehama Efendiye monte ettirilmiştir (COA TFR.I.SL 115-11487).

Okulun giriş cephesinin simetriğinde ana kütlede çıkıntı yapan ve amfileri barındıran kısım, idadinin üniversite olarak kullanılmaya başlandığı 1927-1941 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Genel olarak Selanik'i, özelde İdadiyi ele alan çalışmalar yapıyı İtalyan mimar Vitaliano Poselli'nin inşa ettiğini belirtirler (Zygomalas, 2008; Pallini, 2015; Mazower, 2006; Lowry, 2009). Hatta bazı yayınlar Poselli'nin II.Abdülhamid tarafından Selanik'e resmi görevli olarak gönderildiğini ve İdadi dışında Hükümet Konağı, 3.Kolordu Komutanlığı, Hamidiye Cami, Osmanlı ve Selanik Bankalarının da onun tarafından tasarlandığını ileri sürerler (Colonas, 2014, 211, 217; İgüs, 2017, 899-900, Lowry, 2022, 96-7). Poselli'ye yönelik 35 yıldır araştırmalar yapan ve mimarla ilgili aile günlüklerini, cemaat kayıtlarını inceleyerek son çalışmalardan birini hazırlayan Colonas (2017, 152-3), şehirde onun imzasını taşıyan tek eserin Hamidiye Camii (Yeni Cami) olduğunu, adının kitabede geçtiği başka yapının bulunmadığını ve 1888-1893 arasında memleketi Castiglione'de yaşadığını kaydederek, Poselli'nin herhangi bir kamu yapısı tasarladığını belirlemenin mümkün olmadığını bildirir. Hamidiye Camisini tasarladığı hem aile arşivindeki çizimlerden hem de yapı üzerindeki kitabeden anlaşılabilir. Poselli'yle ilgili Osmanlı Arşivlerinde ne II.Abdülhamid tarafından görevlendirildiğine ilişkin ne de kamu yapılarını tasarlamasına yönelik kayıt vardır.

Arşiv belgeleri yapının 1886 yılında Vilayet Ser Mühendisi Selim Efendi tarafından tasarlandığını bildirmektedir. Esasen Selanik Vilayet Salnamelerinde de kimi kamu dairelerinde mimar veya mühendis unvanlarıyla çalışmış görevliler olduğu öğrenilmektedir. Sözelimi 1881 yılı salnamesinde Yüzbaşı Selim Efendi Vilayet Ser Mühendisi olarak görülürken, Belediye dairesinde de Kokonaki Efendi'nin mühendis, Kosti Kalfa'nın mimar, Bekir Bey'in de Ebniye memuru olarak çalıştığı kayıtlıdır (Anonim, 1299/1881, 64,70). 1885 yılı salnamesinde Vilayet Turuk İdaresi'nde ser mühendis Yüzbaşı Selim Efendi ile mühendis Dimitriyadis Efendi'nin, Belediye Hendese Dairesi'nde ise Mühendis-i evvel Rafet Efendi, Mühendisi sâni Kokanaki Efendi ve mimar Kosti

Kalfa'nın görevlendirilmiş oldukları anlaşılmaktadır (Anonim, 1303/1885, 87, 97). 1892 salnamesinden Horasan Efendi'nin Nafia Ser Mühendisi, Corci Menekşe Efendi'nin mühendis, Said ve Numan Ağaların mimar ve Bekir Bey ile Mehmed Efendi'nin ebniye memurları olarak belediyede istihdam edildikleri öğrenilmektedir (Anonim, 1310/1892, 30, 47). 1904 salnamesinde ise Umur-u Nafia Komisyonu üyesi Abdülhalim Efendi'nin aynı zamanda Turuk ve Ma'abir İdaresi'nde çalıştığı, belediyenin hendese kısmında ser mühendis Maçko Yermolinski Efendi'nin istihdam edildiği kayıtlıdır (Oruç, 2014, 136, 155).

Öte yandan kamu dairelerindeki görevli personelin yanı sıra kentin imarında pay sahibi olmuş, daha çok şehrin ticaretle uğraşan zengin ailelerinin çoğu art nouveau üsluplu konutlarını tasarlayan, Pietro Arrigoni, Xenophon Painidis gibi Avrupa'da öğrenim görmüş mimarların yanı sıra (Yerolympos, 2014, 206), çeşitli gayrimüslim yapılarının inşa ve tamirat projelerini hazırlamış Mitrowski Biraderler Şirketi, Albert Vieillot, N.Moschonas gibi mimar ve ustaların (Colonas, 2018, 207-19), Malta'da yaşayan Osmanlı Rum tüccarı Yani Papafis'in bağışlarıyla inşa edilen ve günümüze ulaşan Rum Yetimhanesi planında imzası bulunan Mitrenco'nun (Şenyurt, 2022, 75) isimlerinden arşiv belgeleri aracılığıyla haberdar olunmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı idari yapılanması içinde teşekkül eden vilayet ve kazalarda kurulan belediye dairelerinde, alanında gerekli ilim ve sanatı tahsil etmiş, diplomalı mimar ve mühendislerin görevlendirilebileceğine dair nizamname (1857 İstanbul Belediyeleri ve 1864 Tuna Vilayeti) hükümleri vardır (Seyitdanlıoğlu, 2010, 39, 53). Tıpkı Selanik Valiliğinde ve Belediyesinde olduğu gibi, İmparatorluğun önemli taşra şehirlerinde çeşitli kamu binalarını tasarlamış mimar ve mühendislerle karşılaşmaktadır. Sözelimi, Üsküp'te 1887'de yolların ve binaların onarım ve inşa planlarını hazırlayanlardan birisi olan Belediye mühendisi Kosta Kalfa (Bektaş, 2023, 96), Şam'da 1896/97'de inşa edilen Gureba Hastanesini tasarlayan Vilayet Ser Mühendisi Vasilyadis Efendi (Weber, 2009, 149), Manisa Hükümet Konağını tasarlayan Saruhan Livası mimarı Ohannes Kalfa (Metin, 2019, 163), Urfa Gureba Hastanesi planlarını çizen belediye mühendisi Christidis Efendi (Türkmen 2022b, 263), Edirne Belediye Binasını (1901) tasarlayan belediye mimarı Corci Efendi (Kolay 2023, 69), Beyrut'ta Saat Kulesini tasarlayan Vilayet Ser Mühendisi Abdel Kabani (Hanssen, 1998, 59) ve Avanos'ta Kızılırmak üzerine inşa edilecek (1897) ahşap köprüyü tasarlayan Kayseri Liva Mühendisi Mehmed Ali Bey (Aydın, 2018, 362) arşivlerdeki kayıtlar ve çağdaş yayınlardan isimlerini öğrenebildiklerimizdir. Vilayet ve Belediyelerde görevli mimar ve mühendislerin hangi okullardan mezun olduklarına dair elimizde belge olmamakla birlikte, Sanayi Nefise Mektebinin kurulmasından önce görevlendirilenlerin Harbiye bünyesinde kurulmuş olan Mühendishaneden mezun olabilecekleri kabul edilebilir (Tanyeli, 1995, 40; Metin, 2015, 378-81).

SONUÇ

Tanzimat sonrasında Osmanlı toplumunda uygulanan reformların bir bölümü maarif alanında gerçekleşmiştir. Bir yanda asırların geleneği medrese eğitimi devam ederken, sıbyan mekteplerinde ıslahat çalışmaları yapılmış, eğitim öğretim ibtidaî, rüşdî ve idadi olmak üzere üç kademeli bir yapıya kavuşturulmuştur. Bunların dışında Sanayi Mektepleri, Ziraat Mektepleri ve Polis Mektebi gibi çeşitli iş ve mesleklere yönelik okullar da

3. Sözelimi 1880'lerin başında kurulması kararlaştırılan ve tek katlı olarak ihale usulüyle ve düzgün kesme taş malzemeyle müteahhide inşa ettirilen Kayseri İdadisi'nin 1905 yılında tamamlanabilmiş olması dikkate alındığında, Selanik İdadisi'nin ne kadar hızlı bir inşa süreci geçirdiği daha iyi anlaşılabilir. Kayseri İdadisi için bkz. Yıldırım Özbek, "Osmanlı Modernleşmesinin Kayseri Anıtları: Mektep Yapıları", *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları Prof.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*, Haz. A.P.Ş.Tekinalp-M.F.Müderrişoğlu-Ü.Araç, Ankara, 2017, s.154-156.

açılmıştır. En önemlisi, Osmanlı devletinin en azından Müslüman tebasının çocuklarını okula devam etmeye zorlayan yasal düzenlemeleri yapmış olmasıdır.

Çoğunluğu II.Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde inşa edilen idadi binalarında genel olarak iki plân tipi görülür. Birincisi, yatay dikdörtgen kütle kompozisyonlu örneklerde iç mekânlar ortadaki koridor çevresinde kümelenirler. İkincisinde ise bir iç avluyu kuşatan koridor etrafına yerleştirilmiş mekânlar dikkati çeker. Neredeyse tamamı bodrum üzerine iki katlı olarak inşa edilen idadi yapılarının işlevine özgü bir tasarım söz konusu değildir. Hakkında bilgimiz olmayan bir idadi yapısını pek tabi olarak bir hükümet konağı, hastane ya da belediye binası olarak tanımlayabiliriz.

Selanik İdadisi, tasarım itibariyle iç avluyu kuşatan koridor etrafına yerleştirilmiş mekânları içeren plân gösterir. Dıştan kareye yakın bir kütle düzenine sahiptir. İç avlulu idadiler sayıca çok olmamakla birlikte Sivas, Aydın, Bursa gibi büyük vilayet merkezlerinde açılmışlardır. 1888-1895 yılları arasında inşa edilen bu üç idadide de yaklaşık 40 x 35 m ölçülerinde dikdörtgen bir kütle tasarımı söz konusudur. Köşe mekânlar cepheden çıkıntı yapmakta, girişler birer revaklı balkonla vurgulanmaktadır (Toptaş, 2020).

Selanik'te İdadî'ye plân itibariyle en çok benzeyen eser aynı yıllarda inşa edilmiş olan Hükümet Konağı'dır. Vilayet mühendisi Horasan Efendi'nin tasarladığı yapı iç avlulu plânda, bodrum üzerine üç katlı olarak inşa edilmiştir (Metin, 2013, 871-2). Hem Hükümet Konağı hem de İdadî'nin 3-4 yıl gibi çok kısa sürede inşa edilmiş olmasında ihale usulüne başvurulmaması ve yerinden daha kolay temin edilen temel inşaat malzemesinin tercih edilmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür (3). Hem İdadî'de hem de Hükümet Konağı'nda, o yıllarda Selanik'te birkaç örneğini bildiğimiz tuğla fabrikasında üretilen tuğlaların beden ve bölme duvarlarında kullanılmış olması inşaatın kısa sürede tamamlanmasında etkili olmuştur. İdadîyle ilgili arşiv belgelerinde bahsedilmemiş olsa da yapının tıpkı Hükümet Konağı'nda olduğu gibi (COA, ŞD 2017-8), Vilayet Erkanınca oluşturulan bir komisyonun gözetim ve denetiminde inşa edilmiş olduğu kabul edilebilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların çoğu İdadî ve Hükümet Konağı'nı İtalyan mimar V.Poselli'ye atfetmiştir. Oysa arşiv belgeleri her iki yapının da Osmanlı kamu personellerince tasarlandığını ortaya koymaktadır. İlave blokların Atanas Hristo Kalfanın müteahhitliğinde inşa edildiği de yine arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Yapının inşa kitabesinin varlığı hakkında çağdaş kaynaklarda bilgi yoktur. Arşiv belgeleri, mermer ve hakkak ücretinin ödendiği ve sabık Selanik Valisi Zihni Paşa'nın yazdığı bir kitabe metnini kaydetmiştir.Selanik İdadî Mektebi, Osmanlı Arşivlerine başvurmadan yazılacak mimarlık çalışmalarının eksik kalacağını gösteren örnek yapılardan birisidir.

TEŞEKKÜRLER

Makalede kullandığım dış cephe ve iç mekân fotoğrafları Prof. Dr. Mehmet İbrahimgil ve Dr. Öğretim Üyesi Diren Çakılcı tarafından çekilmiştir. Kullanmama izin verdikleri için kendilerine müteşekkirim. Okuduğum Osmanlıca metinleri zaman ayırıp kontrol eden Prof. Dr. Güven Dinç'e teşekkür borçluyum.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri:**

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Şurayı Devlet (ŞD), 210/20, 210/9, 220/6, 115/6919, 2017/8.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT), 103/74, 137/24, 265/12, 353/53, 415/8, 807/2, 98/67.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Dahiliye (İ.DH), 1123-87799.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Maarif (İ.MF), 10/60, 1/41.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1469/111.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Teftişat-ı Rumeli Evrakı Selanik Evrakı (TFR.I.SL), 100/9935, 115/11487.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Meclis-i Mahsus (I.MMS), 112-4786.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 53/26.

Yayınlanmış Eserler

- ANONİM (1881) 1299 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1885) 1303 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1892) 1310 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1903) *Hicri 1319 Senesi Maarif-i Umumiye Salnamesi*, İstanbul.
- AKIN, N. (2001) *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- AKTEPE, M. (1967) Mehmed Selâhi Bey ve II.Abdülhamid'e Selanik Hakkında Sunduğu 31 Temmuz 1304 Tarihli Rapor, *Tarih Dergisi*(22)79-96.
- AKTÜRE, S. (1981) *19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Basımevi, Ankara.
- ALKAN, M.Ö.(2019) II.Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji, *Sultan II.Abdülhamid Dönemi*, der. M.Bulut, M.E.Kala, N.Salık, M.Nar, Sebhattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul; 309-67.
- ANASTASSIADOU, M. (2001) Salonique, 1830-1912 Une ville Ottomane a l'âge des Réformes, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (çev. İ.Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ANDROUDİS, P. (2014) Ottoman Thessaloniki in the End of 19th Century: Some New Aspect of Its Built Space, *Sultan II.Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri 20-21 Şubat 2014 Selanik*, 3, der. M. Hülagu, TTK, Ankara;139-58.
- ARSEVEN, C.E. (2021) *Istilahat-ı Mimariyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, Haz. Ş.Alpay, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, R. (2018) Mühendis Mehmed Ali Bey'in Avanos'taki Projeleri, *İstem* (32) 357-83.

- BAYKARA, T. (1992) *Tanzimatta Şehir ve Belediye, 150.Yılında Tanzimat*, Haz.H.D.Yıldız, Ankara; 277-87.
- BEKTAŞ, G. (2023) *Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi Üsküüp 1839-1912*, YEM Yayınları, İstanbul.
- BİLİRLİ, T. (2019) *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, TTK Yayınları, Ankara.
- CAN, S.(2010) *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- CERASİ, M. (2001) *La città del Levante Civiltà Urbana e Architettura Sotta gli Ottomani nei Secoli XVIII-XIX, Osmanlı Kenti. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19.Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev.A.Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- COLONAS, V. (2014) *Salonique 1850-1918 La "ville des Juifs" et le Réveil des Balkans, Mimari Dönüşümler, Selanik 1850-1918*, haz. G. Veinstein, çev. C.Akalin, İletişim Yayınları, İstanbul; 221-2
- COLONAS, V. (2017) *Italian Architects in Thessaloniki: New Elements About the Work of Vitaliano Poselli and Pietro Arrigoni, Italian Architects and Builders in Ottoman Empire and Modern Turkey*, haz. P.Girardelli, E.Godoli, Newcastle; 149-59.
- COLONAS, V. (2018) *The Multicultural Identity of Architecture in Thessaloniki Under the Tanzimat. Religious Building in Light of the Turkish Prime Minister's Office Archives, 15 the International Congress of Turkish Art*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 207-19.
- ÇAKILCI, D. (2021) *19.Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- ÇELİK, Z. (2015) *The Remaking of İstanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev.S.Deringil, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, G. (2007) *İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, A.V. (2018) *Osmanlı Mimarisinde Plan ve Projeler*, Emlak Konut Yayınları, İstanbul.
- DABAN, M. (2018) *Selanik Jandarma Zabıt Mektebi (1904-1910), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, haz.İ.H.Demircioğlu, A.Özcan, Y.Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara; 144-5.
- DELİLBAŞI, M. (1987) *Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, *Bellekten* 51(199) 75-101.
- DELİLBAŞI, M. (1999) *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699, 16.Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, haz. E. Zachariadou, çev. Ö.Arıkan, E.Güntekin, T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 73-91.
- DEMİREL, F. (2018) *Selanik Vilayetinde Eğitim (1850-1912)*, TÜBİTAK Projesi, Proje No:113K648, Bursa.
- DENEL, S. (1982) *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

- DİMİTRİADİS, S. (2016) Visions of Ottomanism in the Late Ottoman Education: The Islahane of Thessaloniki 1874-1924, *Die Welt Des Islams*(56) 415-37.
- DİMİTRİADİ, V. (1983) Toporafia tis Thessalonikis kata tin epohi tis turkokiatis 1430-1912, Heteria Makedonikon Spudon, Selanik.
- DÜNDAR, A. (2001) Osmanlı Mimarisinde Vilayet (Eyalet) Mimarları, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht August 23-28, 1999 EJOS, IV, 1-9.*
- DÜNDAR, A. (1999) Osmanlı Mimarisinde Şehir Mimarları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 227-35.
- EYİCE, S. (1981) Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul;461-517.
- ERGİN, O.N. (1977) *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul.
- FORTNA B. (2005) Imperial Classroom. Islam, The State and Education in the Late Ottoman Empire, *Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. P.Siral, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GENCER, C.İ. (2017) 19.Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rıhtım ve Limanların İnşası, *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi* 1(1) 33-51.
- GOUNARİS, C.B. (1994) Selanik, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, haz. Ç.Keyder, Y.E.Özveren, D.Quataert, çev.G.Ç.Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 103-20.
- GÜNENÇ, Ö.F. (2021) *Osmanlı Mimarlık Dilinin Yeniden Üretimi*, İdeal Kent Yayınları, Ankara.
- HALAÇOĞLU KONUK, N. (2022) Selanik'in Geleneksel Şehir Dokusunda Neo-Klasik Değişim: Hamidiye Bulvarı, Hamidiye Evleri ve Hamidiye Çeşmesi, *Sultan II.Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, c.2, İstanbul;29-46.
- HANSEN, J. (1998) "Your Beirut is on my desk" Ottomanizing Beirut Under Sultan Abdülhamid II (1876-1909), *Projecting Beirut, Episodes in the Construction and Reconstruction of a Modern City*, haz.P.G.Rowe, H.Sarkis, Prestel, München, 41-67.
- HEKİMOGLOU E. (2012) *The Immortal Allatini. Ancestors and Relatives of Noémie Allatini-Bloch*, Selanik.
- HEKİMOGLOU E. (2013) Some Notes on the Muslim Vakfs in Ottoman Thessaloniki (Selanik), *Journal of Turkish Studies Deftology Festschrift in Honor of Heath Lowry*(40)151-168.
- HEKİMOGLOU E. (2016) The Religious Filter in the History of the Urban Transformation; Sephardim in Thessaloniki (15th-20th Centuries, *Jewish Communities Between East and West. 15th-20th Centuries: Economy, Society, Politics, Culture*, haz. A.Mahera, L.Papastefanaki, University of Ioannina, Ioannina, 145-60.
- İGÜS, E. (2017) Selanik'te Kesişen Kaderler. II.Abdülhamid ve İtalyan Mimar Vitaliano Poselli, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, ed. Z.Gölen, A.Temizler, Gece Yayınları, Ankara; 887-920.

- İNALCIK, H.(1964) Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Bellekten*, 28(112) 623-90.
- KARPAT, K. (2010) *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınevi, İstanbul.
- KAYA, A.D. (2011) Immigration into the Ottoman Territory the Case of Salonica in the Late Nineteenth Century, *The City in the Ottoman Empire. Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. U.Freitag,M. Fuhrmann, N.Lafi, F.Riedler, Routledge, Newyork;177-89.
- KAYNAR, H. (2000) Siyasal İktidar ve Şehir: 19.Yüzyıl Osmanlı Şehirlerindeki Mekansal Değişimler Üzerine, *Kebikeç* (10)141-58.
- KIEL, M. (1970) Notes on the History of Some Turkish Monuments in the Thessaloniki and Their Founders, *Balkan Studies* (14) 123-48.
- KIEL, M. (2009) Selanik, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (36) 352-7.
- KODAMAN, B. (1991)*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara.
- KOLAY, E. (2023) *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye'de Belediye Binaları*, Erzurum (e-kitap)
- KUNERALP, S. (1999) *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, Isis Press, İstanbul.
- LOWRY, H.W. (1981) Portrait of A City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478, *Diptycha* (2) 254-93.
- LOWRY, H.W. (2009) In the Footsteps of The Ottomans. A Search for Sacred Spaces & Architectural Monuments in Northern Greece, *Osmanlıların Ayak İzlerinde. Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekanlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, çev.Hakan-Şebnem Girginer, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- LOWRY, H.W. (2022) *Osmanlı Selanik: Dün ve Bugün. Osmanlı Dönemine Ait Elli Altı Mimari Eser ve Yirmi Taş Kitabeye Dair Bir Rehber*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MAZOWER, M. (2006) Salonica City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950, *Selanik Hayaletler Şehri. Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. G.Ç.Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- METİN, Y. N. (2013) An Example of Ottoman Architecture in Balkans. The Government Office Building in Thessaloniki, *14.International Congress of Turkish Arts*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 869-76.
- METİN, Y. N. (2015) Osmanlı'da Mimarlık Eğitimi, *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları*, Lale Yayıncılık, İstanbul; 363-96.
- METİN Y. N. (2019)*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi Devlet Kapısı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- NECİPOĞLU, G. (2013) *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. G.Ç.Güven, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ORHONLU, C. (1981) Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları*, (2) 1-30.
- ORTAYLI, İ. (2020) *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ORUÇ, H. (2014) *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, TTK Yayınları, Ankara.

- ÖZBEK, Y. (2017) Osmanlı Modernleşmesinin Kayseri Anıtları: Mektep Yapıları, *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları Prof.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*, haz. A.P.Ş.Tekinalp, M.F.Müderrişoğlu, Ü.Araç, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara; 145-58.
- ÖZBEK, Y. (2019) Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Yapıları, *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*. Haz.A.Budak, M.Yılmaz, Literatürk Yayınları, Konya; 317-55.
- ÖZCAN, K. (2006) Tanzimat'ın Kent Planlamaları:Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (7/2) 149-80.
- ÖZGÜVEN, B. (1990) İdadi Binaları, *Tarih ve Toplum* (82) 44-7.
- QUATAERT, D. (2014) Salonique 1850-1918 La "ville des Juifs" et le Réveil des Balkans, Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar, *Selanik 1850-1918*, haz.Gilles Veinstein, çev. C.Akalın, İstanbul; 223-38.
- PALLİNİ, C. (2015) Cities of the Eastern Mediterranean:From the Ottomans to Present Day, Doğu Akdeniz'de Coğrafi Tiyatrolar, Liman Peyzajları ve Mimari: Selanik, İskenderiye, İzmir, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, haz. B.Kolluoğlu, M.Toksöz, çev.N.Berktaş, İş Bankası Yayınları, İstanbul;73-94.
- PALLİNİ, C., SCACCABAROZZİ, A. (2014) In Search of Salonika's Lost Synagogues. An Open Question Concerning Intangible Heritage, *Quest Issues in Contemporary Jewish History Journal of Fondazione CDEC* (7), 1-30.
- SAİD PAŞA (1328/1912) *Hatırat*, c.1, İstanbul.
- SARI, N. İZGÖER, A. Z., TUĞ, R. (2014) *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II.Abdülhamid Döneminde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap Yayınları, İstanbul.
- SAY KULA, S. (2013) A Post 1908 Project of Vallaury: Customs House in Thessaloniki, *14.International Congress of Turkish Arts*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 449-58.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1992) Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri, *OTAM* (3) 323-32.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996) Yerel Yönetim Metinleri V: Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ve Getirdikleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5(3) 69-70.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (2010) *Tanzimat Döneminde Modern Belediyelerin Doğuşu. Yerel Yönetim Metinleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- SOMEL AKŞİN, S. (2010) *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SOMEL AKŞİN, S. (2011) Kırım Savaşı, İslahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* haz.H.İnalçık, M.Seyitdanlioğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul; 685-708.
- SÖNMEZ, N. (1997) *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- ŞENYURT, O. (2009) Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde "Hassa Başmimarları", *TUBAV Bilim Dergisi* (2/4) 489-503.

- ŞENYURT, O. (2011) *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- ŞENYURT, O. (2016) Selanik Hamidiye Camii: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi KOSBED* (31) 185-208.
- ŞENYURT, O. (2022) Osmanlı İdaresindeki Balkanlar'da Rum Yetimhaneleri: Selanik, Yanya, Meçova ve Manastır, *Modular* (5/1) 68-97.
- TADDEİ, A. (2010) The Conversion of Byzantine Buildings in Early Ottoman Thessaloniki: The Prodromos Monastery and the Acheiropoietos Church, *Eurasian Studies* (8) 201-14.
- TANYELİ, U. (1995) Türkiye'de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askerî Mimarlık Elkitapları, *Mimarlık* (263) 38-42.
- TOPTAŞ, R. (2020) *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- TÜRKMEN, K. (2022a) Osmanlı'da Modern Eğitimin Günümüze Ulaşamayan Bir Temsilcisi: İnşa Süreci ve Mimari Detayları ile Kırşehir Mekteb-i İdadisi, *Art-Sanat* (17) 529-550.
- TÜRKMEN, K. (2022b) Geç Dönem Osmanlı Mimarlığında Bir Sağlık Yapısı: Urfa Hamidiye Gureba Hastanesi, *Bir Ömür Urfa A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı*, haz. S. Eroğlu Bilgin, M. Oral, S. Çokoğullu, Gece Kitaplığı, Ankara, 259-78.
- ÜNAL N. (2015) *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Yayınevi, Ankara.
- ÜNLÜ, M., DÜNDAR, A. (2021) Tanzimat Sonrası Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi, *OTAM* (50) 207-33.
- ÜNLÜ, S. (2006) *Yadigâr-ı Selânik. Kartpostallarda Evvel Zaman*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- WEBER, S. (2009) *Damascus. Ottoman Modernity and Urban Transformation 1808-1918*, Aarhus, Aarhus University Press.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Ç.F. (2010) Urban Texture and Architectural Styles After the Tanzimat, *Economy and Society on Both Shores of the Aegean*, haz. L.T. Baruh, V. Kechriotis, Athens, 487-525.
- YERASİMOS, S. (1999) Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul, 1999; 1-18.
- YEROLYMPOS, A. (1996) *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920)*, Selanik, University Studio Press.
- YEROLYMPOS, A. (1999) Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, haz. P. Dumont, F. Georgeon, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 31-59.
- YEROLYMPOS, A. (2014) Salonique 1850-1918 La "ville des Juifs" et le Réveil des Balkans, Paşaların Yeni Giysileri, Selanik 1850-1918, haz. G. Veinstein, çev. C. Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul; 199-211.
- ZYGOMALAS, D. (2008) Municipal Hospital, *Ottoman Architecture in Greece*, haz. E. Brouskari, Athens; 250-1.

ZYGOMALAS, D. (2008) Municipal Preparatory School, *Ottoman Architecture in Greece*, haz. E. Brouskari, Athens;248-9.

Alındı: 25.01.2023; **Son Metin:** 14.12.2023

Keywords: Thessaloniki; Tanzimat; school buildings; Abdülhamid II; Poselli.

THE URBAN DEVELOPMENT OF THESSALONIKI AFTER TANZİMAT AND THE İDADİ (HIGH) SCHOOL

Thessaloniki witnessed considerable urban and demographical changes during the last quarter of the 19th century. During the 300 year period between the last quarter of the 16th century and the last quarter of the 19th century, there had been no major building activity in the city, except for the Kışla-I Humayun, (Military Barracks) which was built between 1830 and 1837 and later demolished. The earliest urban development was the tearing down of the sea walls for the construction of a dock during the third quarter of the 19th century. During the last quarter of the century the city expands towards the east after the demolishing of the eastern city walls and construction of a wide boulevard starting from the north of the city and extending all the way down to the sea. The new orthogonal street patterns were applied for the neighbourhoods in the city centre which were devastated by fires and for the new quarters which were planned for the settlement of the refugees. By the end of the century, the city had an enlarged harbour and the railroad connection to Constantinople as well as to European cities.

All the still remaining 19th century Ottoman era public buildings of the city were built during the reign of Abdülhamid II. The majority of them belong to the military, administrative, health and education services. High school of Thessaloniki is an example of the İdadi Schools which were a product of the modernisation efforts in the Ottoman education system. Almost all the sources which mention the building name the architect as the Italian architect Poselli, who was otherwise only mentioned on the inscription of another building in Thessaloniki. However, according to documents in the Ottoman archives the building was designed by Selim Efendi who was the head engineer of the Thessaloniki County, in 1886 and was constructed between 1889-1893. The text of the building inscription of the school, which is lost today, survives in the archives, and it was written by Zihni Paşa, the Governor of Thessaloniki. The construction was not contracted to the lowest offer, which was the norm for 19th century Ottoman practice in public constructions. It was probably built under the supervision and control of senior officers of the county, as was the case with the construction of the Thessaloniki City Hall. Thessaloniki High School designed in three floors over the basement, formed by spaces connected by corridors which surround a courtyard on three sides. The building has the same layout as those high schools which were constructed in other great counties like Sivas and Aydın. However as one of the earliest examples in the Balkans, it is one floor higher than the other examples.

TANZİMAT SONRASINDA SELANİK'İN GELİŞİMİ VE İDADİ MEKTEBİ

Selanik 19.yüzyılın son çeyreğinde demografisi ve topografyası değişen önemli Osmanlı kentlerindedir. Şehirde, 16.yüzyılın son çeyreğinden

19.yüzyılın son çeyreğine kadar geçen 300 yıllık zaman içinde, 1830-37 yılları arasında inşa edilen ve günümüze ulaşamayan Kışla-i Hümayun yapısını saymazsak ciddi bir yapı inşası görülmemektedir. 19.yüzyılın üçüncü çeyreğinde şehrin önce deniz surları yıkılıp rıhtım inşa edilmiş, yüzyılın son çeyreğinde ise doğu surları yıkılarak kuzeyden denize uzanan geniş bir bulvar açılmıştır. Şehrin doğuya doğru genişlemesi bu yıkımdan sonra gerçekleşmiştir. Kent merkezinde çıkan yangınların harap ettiği semtler ve mülteciler için oluşturulan yeni mahallelerde birbirini dik açıyla kesen sokaklardan oluşan ızgara planlı yerleşimler meydana getirilir. Şehir kapasitesi genişletilmiş bir limana ve Avrupa kentleriyle İstanbul'a ulaşımı sağlayan demiryoluna bu yüzyıl bitiminde kavuşur.

Şehrin günümüze ulaşabilen Osmanlı kamu yapılarının tamamı II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanında inşa edilmiştir. Bunlar içinde askeri, idari, sağlık ve eğitim yapıları başı çeker. Osmanlı eğitimindeki modernleşme çabaları sonucu ortaya çıkan İdadi Mekteplerinin bir örneği Selanik'teki okuldur. Yapıdan bahseden kaynakların neredeyse tamamının Selanik'te ismi sadece bir yapının kitabesinde geçen İtalyan mimar Poselli'ye malettikleri yapı, Osmanlı arşivlerindeki belgelere göre 1886 yılında Selanik Vilayet ser mühendisi Selim Efendi tarafından tasarlanmıştır. Bodrum üzerine üç katlı olarak planlanan yapı, iç avluyu kuşatan koridorlar etrafına kümelenmiş mekanlardan oluşur. 1889-1893 yılları arasında inşa edilen yapının bugün kayıp olan kitabesinin metni arşiv belgeleri içindedir ve Selanik valilerinden Zihni Paşa tarafından yazılmıştır. İdadi Mektebi, 19.yüzyıl Osmanlı inşaat sistemi içinde yaygın olan münakasa (açık eksiltme) ihalesiyle inşa edilmemiştir. Muhtemelen aynı yıllarda Vilayet ser mühendisliğince benzer planda tasarlanan Selanik Hükümet Konağı'nda olduğu gibi, Vilayet Erkanının gözetim ve denetiminde yaptırılmıştır. İdadi, Osmanlı idari sistemi içinde Sivas ve Aydın gibi büyük vilayetlerde görülenlerin planında, hatta onlardan bir kat daha yüksek olarak Balkanlarda inşa edilmiş erken tarihli örneklerdendir.

YILDIRAY ÖZBEK; B. Arch, M.A., Ph.D.

Received his bachelor's degree in architecture (1988) and M.A. (1991) from Hacettepe University, Faculty of Arts and Letters, Department of Art History. Earned his Ph.D. degree in 1999 from the same university. Major research interests Ottoman Wall Paintings, Ottoman and Early Republic School Buildings. yozbek@akdeniz.edu.tr

